

15628

15629

15630

355

1910

L-80

Հրահանգ, թիվ 100

ԳԵՐԱՊԱՏԻ ՀԱՅՐ

ԽՈՐԷՆ ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ՍՏԵՓԱՆԷՒ

ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹԻՒՆԸ

ԱԽԱԼՅԻԱՅՈՒՄ

ԹԻՖԼԻՉ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆՅԻ ՏՊԱՐԱՆ

ՕՐԵՆԼԵՆ ՓՈՂՈՑ № 1/2

1885

7347

2751
41

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 10 Октября 1885 г.

Типогр. И. Мартиросіанца, Орбел. ул., № 1/2.

ԳՆԻՐԱՊԱՏՏԻԻ ՀԱՅՐ

ԽՈՐԷՆ ԽԱՅՐԱԳՈՅՆ ՎԱՐԳԱՊԵՏ ՍՏԵՓԱՆԷԻ

ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ ԱԽԱՅԽԱՅՈՒՄ

Երբոր 1884 թուին ապրիլում և յուլիսում Գերա-
պատիւ Խորէն Ծայրագոյն վարդապետ Ստեփանէի
Ախալցխայում ուսումնարաններէ տեսուչ և միւ-
նոյն ժամանակ յաջորդ լինելու համար Սինոդին
գնալիք երկու խնդիրները ոմանք ման էին ածուծ
քաղաքում ստորագրելու, միմեանց ասում էինք.
էհ միւնոյն է, մի վարդապետ կամ եպիսկոպոս
պիտի լինի Ախալցխայում իբրեւ յաջորդ. թող չ'լինի
Մարկոս վարդապետը, թող լինի Կիրակոսը, որով-
հետեւ բոլորն ևս միւնոյն են, միայն այն տարբե-
րութեամբ, որ մինը խելքը, միտքը աւելի ուտե-
լուն է տուել, միւսը—ժող հաւաքելուն, երրորդը—
եկեղեցւում երգելուն: Այս և այսպիսի մտքերով
սառն կերպով ստորագրեցինք և Խորէն Ծայրա-
գոյն վարդապետ Ստեփանէի համար իբրեւ եղած
չ'եղած մի բան և ուղարկուեցաւ Սինոդ, թէ
սախաւածիւ ճանաչողները մեզ միշտ կրկնում էին
թէ կ'տեսնէք ինչ որ վարդապետ պիտի գայ:
Անցաւ երկու երեք ամիս և խնդրի պատասխան
եկաւ Հայր Խորէնը: Սովորութեան համեմատ մե-
զանից ոմանք գնացինք տեսնուելու Հայր Խորէնի

հետ. խօսակցութեան ժամանակ լուսաւորութիւն, գիտութիւն, ճշմարտասիրութիւն, արդարութիւն, աղքատսիրութիւն և այլն բառերը մեզ չ'զարմացրին, որովհետեւ սկզբում ամենքն ևս բարձր բաներից են բռնում: Լաւ, «ասացինք, այդպէս մարդիկ շատ ենք տեսել»: Վերջապէս հոկտեմբեր ամսում Հայր Խորէնը կանգնեցաւ գործի գլուխ իբրեւ տեսուչ Կարապետեան—արական և եղիսաբէթեան—եղական հոգևոր դպրոցներ և իբրեւ յաջորդ Ախալցխայի և Ախալքալաքի վիճակին: Է՛հ, ասացինք, հիմա կը տեսնենք քո լուսաւորութիւնը, քո արդարասիրութիւնը և այլն:—Մտքերով և իրարու այս կասէինք, մինն էլ տեսնենք շարաթ երեկոյեան առաջին ողջոյնի և խաղաղութեան համառօտ քարոզից յետոյ, կիւրակէ օրը դուրս եկաւ եկեղեցու բնմ և սկսեց քարոզել. քարոզի նիւթն էր յաղթել կրքերին և ոչ թէ կրքի ազդեցութեամբ գործել, ապա թէ ոչ մարդը կը կորցնէ իւր մարդկային արժանաւորութիւնը: Քարոզի միտքը լաւ էր. միայն մի բոյն մեզ մի քիչ զարմացրեց. ինչպէս է որ սա առհասարակ քարոզիչներն ձեւերը գործ չ'ըրեց. այն է մի երկու խօսք ասելուց ետքը ոչ երեսը սրբեց թաշկինակով, ոչ քթախոտ ընդունեց, ոչ հագաց: Մտքերն և բառերն անընդհատ միմեանց յաջորդելը մեր կասկածանքը վերագրեց Հայր Խորէնի ուսումին, թէ և մեր լսած և տեսած քարոզչական ձևերից տարբերուում էր:

Հայր Խորէնի քարոզչութեան մասին թողնելով յետոյ խօսելու, այժմ դառնանք նորա տեսչութեան:

Տեսչութիւնն ընդունելուց հազիւ անցել էր երկու շաբաթ, երբոր ուսումնարանների թէ օրերդները և թէ տղաները թաղերի բաժանուած սկսեցին տուն գնալ դասերից վերջը, այն ինչ առաջ կարծես թոյլից փախածներ լինէին, որովհետեւ կուր, աղաղակ շատ հազուադեպ բաներ չէին: Առաջին անգամ տեսնելով այդ կարգադրութիւնը, մեզ բաւական միտքարեց, որից յետոյ մեզանից ոմանք հարցուցին իրանց երեխաներին թէ դպրոցում ուրիշ ինչ կարգ ու կանոն է արել Հայր Խորէնը: Երեխաները մէկը միւսից յետոյ մեզ պատմում էին դպրոցում եղած նոր կարգադրութիւններն մասին, որ Հայր Խորէնը իւրաքանչիւր դասարանում դնել է տուել արկղիկներ, աւելներ, որպէս զի իւրաքանչիւր դասից վերջը օրապահ աշակերտը կամ աշակերտուհին յատակի վերայ եղած թղթի կտորները և ուրիշ թափթփած բաները ժողովելով լցնէ արկղիկը և աւելով մաքրէ փոշին, եթէ կայ Խրաքանչիւր փոփոխութեանը օրապահը պարտական էր դասարանի սլառուհանները բանալ օդի փոխուելու համար: Իսկ երեխաներն մէջ մրցումն առաջ բերելու համար սահմանել էր բացի իւր հրապարակական քաջալերական և լանդիմանական խօսքերից՝ սեւ, սպիտակ և կարմիր տախտակներ, որոնցից առաջինի վերայ գրուում էր վատ վարք ունեցող երեխայի անունը և ազգանունը, կարմիր տախտակի վերայ—եռամսեայ աշխատութեան համար որեւիցէ առաքելայից հինգ ստացողի ազգանունը և անունը, իսկ սպիտակ տախտակի վերայ—լաւ և բարի վարք ունեցող երեխայի ա-

նունը: Բացի դորանից ամենայն շաբաթ օր դասերից վերջը թէ տղաներն և թէ օրիորդները հաւաքուում էին միասին, ուր Հայր Խորէնը կարդում էր իւրաքանչիւր աշակերտի կրօն աշակերտուհու 0 1 և 5-երը. 5 ստացող երեխային շնորհակալութիւն էր յայտնում, իսկ 0 և 1 ստացողներին բոլոր երեխաների ներկայութեամբ դուրս էր կանչում և խրատում էր, քաջալերում էր նմանիւ այն երեխաներին, որոնք 5-եր են ստանում: Ինչպէս ուսուցիչներէից լսում էինք այս ձևը բաւական զարկ էր տուել ծով երեխաներին:

Անցաւ մի երկու ամիս և ահա աշակերտները և աշակերտուհիները ունեցան իրենց համազգեստները: Բացի դորանից, ինչպէս լսեցինք ուսուցիչներէից և նոյն իսկ Հայր Խորէնից, դպրոցը չքաւոր՝ բայց ընդունակ և յառաջագէտ երեխաներին շրջեր պատրաստել տուեց իրբն մի տեսակ վարձատրութիւն լաւ սովորելներուն համար: Ձքաւոր յառաջագէտ երեխաները ոչ միայն համազգեստ, այլև գլխնոց, գուլպայ, ոտնամաններ ստացան:

Երեխաներից բարձր դասարանների աշակերտները և աշակերտուհիները ամենայն կիւրակէ Ս. պատարագին ներկայ էին լինում կարգով, լուութեամբ կանգնած, որոնց հսկում էին իրենց վերակացուհիները և վերակացուները: Պատանիները եկեղեցւում լուռ, կարգով, խելացի կանգնելները տեսնելով՝ շատ անգամ սրտերս լցուելով մեր աղօթքների մէջ խնդրում էինք Աստուծուն, որ այդ պատանիներից ապագային առողջամիտ հայրեր, մայրեր շնորհէ մեզ կատարեալ մարդու ամե-

նայն լաւ յատկութիւններով և Հայն հոգով:

Հայր Խորէնը սահմանեց աշակերտական գանձանակ, որի արդիւնքից մասամբ հոգացուում էր երեխաների շրջերի ծախսը: Ամենայն շաբաթ օր երեխաների յառաջադիմական և յետադիմական ցուցակը կարդալուց յետոյ 7—800 երեխաները միասին «Հայր մեր» ասելով՝ սկսում էին գոյգ գոյգ դուրս գալ, տուն գնալու համար և որի սրտից ինչ որ անցնէր՝ մի օրակցէ սև փող ձգում էր գանձանակը, որը մի աշակերտ տղաների և մի աշակերտուհի օրիորդների գանձանակները պահած ունէին դահլիճի դրան մօտ: Բացի երեխաների կամաւոր նուէրներից, գանձանակի աղբիւր էր նմանապէս տղաների մեռելաթաղի և կնունքի մասնակցութիւնը, որոնցից ստացած փողերը ամենայն արդարութեամբ Հայր Խորէնի առաջ՝ ձգում էին գանձանակը: Մի տղայ և մի օրիորդ պահում էին գանձանակի հաշիւը: Մենք մեր գործերով դժուար լինելով, չ'գիտէինք թէ դպրոցում ուսումն օրքան է յառաջ գնացել, բայց զարմանում էինք, թէ այն երեխաները, որոնց ձեռին առաջ հաղիւ էր գիրք տեսնուում, այժմ ամեն երեկոյ կարդում են իրենց գրքերը և գրում, որից հասկանում էինք թէ դպրոցում պարապում են և դաս պահանջող կայ: Անկասկած երեխաների լուութիւն և ուշադրութիւն ձեռք բերելը նպաստաւոր են նոցա մշտաւորական յառաջադիմութեան: Շարադրելուն, որին երբէք ուշք չ'էր դարձնուում, տեսանք որ փոքր դասարաններում ևս սկսեցին պարապեցնել երեխաներին:

Ամենայն շարաթ երեկոյ Հայր Խորէնի մօտ լինում էին մանկավարժական ժողովներ, ուր, ինչպէս լսում էինք ուսուցիչներէր, քննութեամբ էին դպրոցական կարեւոր հարցեր և մանրամասն արձանագրութեամբ և վերջին ժամանակները մինչև անգամ քննութիւն են եղել փորձական դասեր: Միւսինոյն ժամանակ իւրաքանչիւր ուսուցիչն առաջարկուել է իւր առարկայի արօգրամմա թէ այս տարի ո՞րքան և ինչ ձևով պիտի սովորեցնէ աշակերտներին իւր առարկայից: Նւ ամեն երեք ամիս մի անգամ ուսուցիչները ներկայացնում էին զրաւոր հաշիւ, թէ ինչ են աւանդել նախընթաց երեք ամսութեամբ:

Հայր Խորէնի տեսչութիւնը որքան իմացել ենք և տեսել, դպրոցի արտաքին կազմակերպութեան մասին շատ և շատ կարեւոր, անհրաժեշտ և ֆակտան էր, իսկ դպրոցի ներքին կազմակերպութեան մասին կարող են ուսուցիչները խղճով վկայել, որովհետև այդ նոցա աւելի հասկանալի է և մօտիկ, թէ և մեզանից Հայր Խորէնին այցելողներն ևս այդ մասին միշտ գոհունակութեամբ են խօսում ասելով, որ Հայր Խորէնը ուսումի բուն նպատակին է դիմում, այսինքն նա ուզում է, որ երեսաները մեծանալով լինին աշխատասէր և ազնիւ մարդիկ, որ նոքա սիրեն ճշմարտութիւնը, ուսումը, քան թէ մի քիչ այդ ուրիշ իմանալով ընդունակ լինին կեանքի և մարդկութեան ամենայն վատ կողմերին: Մի խօսքով կարելի է ասել, որ Հայր Խորէնը երեսային կամենում է նախ մարդ պատրաստել և ապա կարգացող:—Մեր դպրոցների ծրա-

գիրը աւելի բարձրացնելու համար Հայր Խորէնը ժողովով արդէն արձանագրութիւն կազմեց Ախալցխայում փոխանակ դպրոցի Դպրանոց ունենալու մասին և ընդհանուր ժողովի կազմած արձանագրութիւնը արդէն ուղարկուած է Սրբազան Սինոդը:

Դժբաղդաբար մարտ ամսի 6-ին Ախալցխայի Հոգեւոր դպրոցները Տէրութեան հրամանով փակուելով, բազմ չունեցանք երեսաների մտաւոր զարգացումն ևս տեսնել, թէ և այժմ արդէն համոզուած ենք, որ երեսաների մտաւոր կողմն ևս անցեալ տարիներէր անհամեմատ աւելի յառաջ գնացած պէտք է լինի, քանի որ ամենայն կարելի եղած կարգադրութիւն, հսկողութիւն, քաջալերութիւն անում էր Հայր Խորէնը:

Վերելը ասացինք, որ Հայր Խորէնը բացի տեսչական պաշտօնից և յաջորդ նշանակուեցաւ Ախալցխայի և Ախալքալաքի: Գերատառիւ Հօր յաջորդական գործերը մեզ աւելի մօտ և ծանօթ են:

Ախալցխայի Հոգեւոր Կառավարութեան իբրև նախագահ ամենայն գործ այն սիրով, արդարութեամբ, խղճով և ճշմարտութեամբ վարում է, ինչպէս իւր սեփական մի ամենակարեւոր գործ:

Թէ և վաղուց է, որ ճայնագրութիւն կայ Ախալցխայում, բայց մինչև վերջին ժամանակներս, այսինքն մինչև Հայր Խորէնի Ախալցխայում յաջորդ լինելը, ճայնագրութիւնը աւելի երգերի համար էր գործադրուում, քան թէ եկեղեցական շարականների համար. շատ կարեւորութիւն չէր տրուում ճայնագրութեան, մանաւանդ որ առանց ճայնագրու-

Թեան ժամասացութիւնը աւելի շուտ էր վերջանում, քան հիմնիկուանը: Հայր Խորէնը ձայնագրութեան նշանակութիւնը ընկած գրութիւնից բարձրացուց և այժմ մենք եկեղեցում միայն տղաների երգեցողութիւն ենք լսում, փոխանակ առաջուան հին երգեցողութեան, որ մի շարական երգելու ժամանակ զանազան հասակի և զանազան հմտութիւն ունեցող անձները ձայներ լինելով, առանց ներդաշնակութեան և առանց չափի էր երգուում:

Ախալցխայի մայր եկեղեցու համար երգեցիկ խումբ պատրաստելէն յետոյ Հայր Խորէնը սորանից երկու երեք ամիս առաջ սկսեց խմբակներ պատրաստել մեր միւս եկեղեցիները համար ևս, որոնք ինչքան կարողանում են սովորել մի շաբաթում, նոյնքան ևս երգում են եկեղեցիներում:

Հայր Խորէնի իւր վիճակի քահանաներին տուած դասերի, յորդորների համար յիշում ենք նորա շրջաբերականը, որը համարեա միշտ կրկնելով մեր քահանաներին յորդորում է աւելի բարեվայել կեանքով երեւել: Ի՞նչ սիրուն կերպով բացատրուած է այդ շրջաբերականի մէջ քահանայի կոչման նշանակութիւնը, որ քահանան միայն ներքին մարդու համար ևեթ գոյութիւն ունի, ինչպէս բացատրուած է խոստովանութեան նշանակութիւնը: Ի՞նչպէս յորդորում է Հայր Խորէնը քահանաներին միշտ քարոզելու: Թէև հարկաւոր էր այդ շրջաբերականը ամբողջապէս դուրս բերել այստեղ, բայց առանձին հրատարակուած լինելով միայն այս կատեւր, որ եթէ քահանան այդ բոլորը կատարէ, ինչ

որ շրջաբերականի մէջ կայ, այն ժամանակ նա կանգնած կը լինի այն քահանայի ճանապարհի վերայ, որի մասին լսեցինք Վարդանանց տօնի օրը:

Բայց դառնանք Հայր Խորէնին, որի քարոզը խօսքը և գործերը միմեանցից երբէք չեն բաժանուում: Հայր Խորէնից առաջ մենք շատ հազիւ քարոզներ էինք լսում, իսկ այժմ համարեա ամէն կիւրակէ եկեղեցու բեմից լսում ենք կենդանի քարոզներ, երբ խօսում է Հայր Խորէնը: Մենք երբէք չենք մոռանայ նորա մանաւանդ աւագ Ուրբաթի, Զատիկի և Էջմիածնի տօնի առթիւ խօսածները. ինչքան մենք տեսել ենք և լսել քարոզներ, ոչ մինը մեր վերայ այն գմայլեցուցիչ ազդեցութիւնը չէ թողել, ինչ որ թողնում են Հայր Խորէնի քարոզները: Արդեօք ո՞ր հայ քրիստոնեան, որքան ևս զբաղուած լինէր աշխարհային գործերով, երբ լսէր «աւագակի զշման» քարոզը, չ'ալտի նորդուէր, ո՞ր քրիստոնեան Յովհաննէս Մկրտչի տօնի օրուան քարոզը լսելով սուր տապալրով չ'ալտի կտրէր իւր անօրէն գործերն և տար արժանի պարտույններ (ահաւասիկ տապար առ արմին ծառոց դէն): Արդեօք կը գտնուի մի սիրտ, որ Քրիստոսի թաղման օրուան քարոզը մոռանայ և Գրիգոր Լուսաւորչի օրուան քարոզով իւր մեղքերը չ'զղջայ: Էջմիածնի տօնի առթիւ ասուած սրտառուչ և կենդանի խօսքերը ամենապատու, ամենասառուցեալ սրտերն անգամ ջերմացնող և կարծես ցեմենտով շաղկապող խօսքեր էին Մայր Աթոռի հետ: Վերջապէս նորա խօսած ժամանակ մինչև անգամ եթէ չ'կամենաս, ախամայ թողնում ես քո ամէն

մտածմունքները և նորա հետ ման ես գալիս երբեմն ֆորդանանի եզերքը, երբեմն Գրիստոսի դագաղի շուրջ, երբեմն մի ժամուս տեսնում ես Սուրբ Էջմիածինը Լուսաւորչից մինչև մեր օրերը. մի խօսքով ինչ նիւթի մասին որ խօսում է Հայր Խորէնը, նորա հետ ման ես գալիս նիւթի մէջ և մոռանում ես ամեն բան:

Հայր Խորէնի քարոզները ոչ միայն մեր կրօնական բարոյական բարեկեցութեան են վերաբերուում, այլ և հարկը ստիպած ժամանակ մեր նիւթականի մասին ևս խօսում է նա: Մեր քաղաքի բոլորականութիւնը և մանաւանդ խնձորի և տանձի ծառերը տեսնելով, երկու երեք անգամ եկեղեցւոյ բեմից խօսեցաւ պարտիզպանութեան վերայ, թէ ինչքան նիւթական ապահովութիւն կարող է ունենալ մեզ համար պարտիզպանութիւնը, որովհետեւ Ախալցխայում խնձորի և տանձի լաւ տեսակները լինելով, որպիսին Կովկասի մէջ չեն գտնուում, կարելի է մեծ օգուտներ ստանալ դոցանից, ուստի յորդորեց ժողովրդեան հոգ տանել և շատացնել որքան կարելի է պարտէզներ. մինչև անգամ թթենիներ շատացնելու միտքն ևս արծարծեց, որպէս զի շերամապահութեան ձեռնարկողները հեշտութիւն ունենան: Կարծես Հայր Խորէնը մեզ օրինակ ցոյց տալու համար Ա. Փրկիչ եկեղեցւոյ բակում, իւր բնակութեան մօտ երեք ծառ գտնուած տեղը պարտէզ դարձրեց և մշակել տուեց, որից առաջ եկած մրգեղէնը և բանջարեղէնը ժամանակին բաւական կը լինի յաջորդարանին և կաւելանայ: Միայն ցաւալին այն է, որ Հայր Խորէնի քարոզ-

ները չեն գրուում, որոնք բոլոր քահանաներին կարող էին իբրեւ քարոզչութեան ձեռնարկ լինել:

Հայր Խորէնի անդադար դէպի բարին, լաւը, օգտակարը և դէպի ճշմարտը գործելը տեսնելով, մեր կասկածանքը հեռացաւ մեզանից, տեսանք, որ Հայր Խորէնը—Հայրիկը—այն հոգեւորականներէն չէ, որոնք իրենց վարմունքով սառեցուցել էին մեզ, ուստի մեր առաջուան կասկածանքը դէպի Հայրիկը ժխտեցաւ անկեղծ սիրոյ: Ուստի հրապարակական յայտնում ենք մեր շնորհակալութիւնը Հայրիկին, որ իւր Ախալցխայում կարճ ժամանակեայ գոյութեամբ, մօտ մի տարուան ընթացքում, խօսքով, գործով և արդիւնքով աշխատեցաւ: Հայրիկը դպրոցների և հոգեւոր կառավարութեան մէջ կարգ ու կանոն և եկեղեցական դասի մէջ կարգապահութիւն և պարտաճանաչութիւն հաստատելու հոգ տարաւ և տանում է և յոյս ունինք և հաւատացած ենք, որ պիտի հոգայ նոյն ընթացքով քանի որ Ախալցխայումն է:

Անբաղդաբար այդ խիստ կարգապահութիւնները և յորդորները, որոնց երբէք սովոր չեն մեր քահանաները, բացի մի քանիսից, սկսեցին հակառակութեան գործողութիւններ ցոյց տալ: Հայրիկին երբէք չտեսանք, որ մի գործ խաբէ համար կատարէր, այլ ընդհակառակը միմիայն ճշմարտութեան, արդարութեան և ընդհանուր օգուտէտութեան անունով է գործում:

Մեր առ Հայրիկը ունեցած սիրոյ ապացոյց կարծես այն խօսքերն են, որ Ախալցխայից անցնող մի պարոն, եկեղեցի մտնելով և տեսնելով Հայրի-

կի եկեղեցական կարգ կանոնը, ասել է իւր ընկերին, որի նամակից մէջ ենք բերում հետեւեալը: «Ես մինչև հիմա չէի հաւատում, թէ մեր հոգեւորականների ներկայ զարգացման միջոցին մի բան կարելի լինէր յուսալ, բայց այժմ ես համոզուած եմ, որ հոգեւորականութիւնը իւր բարձր կոչման վերայ կանգնած կ'լինի, եթէ Հայր Խորէնի նման հոգեւորականներ թիւը բազմանայ մեզանում»: Եթէ այս խօսքերը ասող պարոնը մի հայեացք ևս ձգէր Հայրիկի տեսչական գործերի վերայ և իւր սուր աչքերով գիտէր մեր դպրոցները ներքին կեանքը, երևի այն ժամանակ նոյն միտքը պէտք է չայտնէր Հայրիկի տեսչական գործի մասին ևս:

Մեզանից ով պիտի մոռանայ Հայրիկի կատարած եկեղեցական հանդէսների շքեղութիւնը: Զօրհնէքի հանդէսին ամբողջ քաղաքը մասնակցում էր համարեա. և ինչպէս չ'մասնակցէր, քանի որ բացի կրօնական նշանաւոր արարողութիւնից, նշանաւոր կերպով ևս կատարվում էր. դպրոցի երեխաներ 700—800 մասնակից էին հանդէսին. տղաները մի կողմից, օրիորդները միւս կողմից՝ զոյգ զոյգ համագգեստները հագած իրենց ուսուցիչներին և ուսուցչուհիներին հսկողութեամբ. Հայրիկը իւր եկեղեցական դասով և եկեղեցական ամենաստուար սպասներով. տղաների և օրիորդների քաղցրանուագ երգեցողութիւն, իւրաքանչիւր արհեստաւոր իւր դրօշակներով—ահա երկու խօսքով հանդէսի զնացքի մասին. բայց հանդէսը պէտք էր տեսնել և ոչ կարդալ: Մեր մեծերը—ծերերը—

երաւունք ունէին ասելու թէ. «տահա տիօր ասօր աղպէս միլրտութիւն չէինք տեսէ»: Իսկ գետի ափին զօրքին ուղղած ռուսերէն քարոզը հիացրեց միանգամայն մեզ և ռուսներին և անմոռանալի արեց այդ օրը մեզ համար:—Վարդանանց տօնի օրը այնքան բազմութիւն կար Կարապետեան—արական դպրոցում, որ ուսուցիչներից շատերը և բոլոր երեխաները բացի երգեցողներից դուրսը մնացին: Թէև մեզանում կատարուած եկեղեցական հանդէսների մասին ոչ մի լրագրում չգրուեցաւ, բայց հաւատացած ենք, որ ոչ մի տեղ ևս Ախալցխայի պէս հանդէսներ չ'եղան:

Նրբոր մի մարդու կամ հասարակութեան մէջ ոչ ոք կայ, որի գորութեամբ անձը կամ հասարակութիւնը գործում է յօգուտ լուսաւորութեան, գիտութեան, ճշմարտութեան, նորա դէմ ընտանաբար չառաջ են գալիս զանազան խոչընդոտներ, որոնք կամենում են արգելք դնել արդիւնաւոր գործունէութեան: Այդպիսի մի խոչընդոտ էր կարծես Ախալցխայի այս տարուայ վարցաւքը (ТНП): Քաղաքի և շրջակայ գիւղերի մէջ բաւական տարածուեցաւ հիւանդութիւնը և ունեցաւ իւր զոհերը. ինչպէս յայտնի է, վարցաւքը վարակիչ (փոփոխական) հիւանդութիւն է. իսկ այդպիսի հիւանդութիւնները ժամանակ եկեղեցիները, քաղանքները, դպրոցները և առհասարակ այն հաստատութիւնները, որոնց մէջ սովորաբար մարդոց բազմութիւն է լինում, հիւանդութեան տարածուելուն կամ աւելի լաւ է ասել փոփոխուելուն վարակման լաւ միջոցներ են: Հետաքրքիր եղող արդա-

րազատ մարդը, կարող է իմանալ, որ Հայրենիք բնական է դուրս սէր և խնամք ցոյց էր տալիս երեսխաների հիւանդութեան ժամանակ: Գարեցում ամենայն հնարաւոր առողջապահական միջոցները գործադրել հրամայելուց յետոյ, շատ անգամ հիւանդ երեսխաների բժշկի ացելութեան վարձը և դեղերի գինը ինքն էր վճարում, այնպէս որ հիւանդութեան սաստկացած ժամանակ ամենայն օր կարող էիք Հայրենիք սեղանի վերայ տեսնել նստակներ, որով չքաւորները կամ բժշկի էին խնդրում, կամ դեղ: Հայրենիք արծաթասէր հոգեւորականներէն չ'ընկելով որքան կարողանում էր միշտ օգնում էր կարօտեալներին: Եւ վարցաւքի առթիւ պատուական բժշկիներէ հետ խորհրդակցելով եկեղեցւոյ բեմից համարեա առողջապահական դասեր լսօսեցաւ: Եւ եթէ Հայրենիք չ'աշխատէր խորհրդով, միջոցով օգնելու գոնէ դպրոցների երեսայ հիւանդներին, վարցաւքը աւելի զոհեր տարած կը լինէր: Ընթերցող, գուցէ հարցնես, միայն ձեր Հայրենիք էր քաղաքի մէջ չքաւորներին նաչող, հապա հարուստներ չ'իյնան ձեզանում, նոքա լինէին անում հիւանդութեան ժամանակ: Ճշմարիտ է. Ախալցխայում այժմ կան հարուստներէն մնացած աւերակների բեկորներ, բայց միայն նւթաւանդով, ոչ թէ սրտով:

Վարցաւքի ժամանակ Հայրենիք ժողովրդեանս նւթաւանդով կողմից աննախանձելի դուրսիւնը տեսնելով, մի քրիստոնեաւայել, մարդասիրական միտք չդացաւ. հիմնել Ախալցխայում բժշկանոց, ուր գլխաւորապէս ամեն ազգի աղքատներ կարո-

ղանան ձրեապէս օգտուել բժշկական կողմից: Թէև բժշկանոցի աղբիւրներ գտնելու ժամանակ բոլորովին անակնունդէն արգելքներ յառաջ եկան, բայց Հայրենիք ամեն արգելքի յաղթելով տեղիս պատուական բժշկիներէ խորհրդակցութեամբ կազմեց բժշկանոցի կանոններ և ուղարկեց հաստատութեան, որը պիտի զետեղուի եկեղեցու բակում և տունը արդէն պատրաստ է:

Հայրենիք տեսնելով որ աղքատների հոգաբարձութիւնը տարուբերուում էր երբեմն մեթուելով բարեգործական ընկերութիւննէն, երբեմն ընդունուելով նոյնիսկ Հայրենիք միջնորդութեամբ և հաստատ հիմքի վերայ կանգնած չէր, նորա համար ևս կանոններ կազմելուց յետոյ՝ ուղարկեց հաստատութեան:

Աղքատներէ համար եկեղեցիներում գանձանակ սահմանեց, որև շրջեցնում են ամեն շաբաթ երեկոյ և կիրակի ս. պատարագին ներկայումս Հայրենիք յորդորներով բազմութեամբ յաճախող ժողովրդեան մէջ, և թէ աղքատներին օգնելու մասին նորա ասած քարոզների շնորհիւ այժմ սրբան մեծ արդիւնք է գոյանում, վկայում են միշտ հոգաբարձուները:

Չնայելով բազմաթիւ դժուարութիւններին իւր երգեցիկ խումբը շարունակում է զարգացնել. տղաները բաւական հմտացել են ձայնագրութեան հետ, և մեծ թարեւելով ժողովուրդը իրանց հիանալի երգեցողութեամբ, վայելում են իրանց սիրած Հայրենիք հայրական խնամքները: 40 տղային գեղեցիկ ամառական համազգեստ կ'աւելցնէ տուաւ:

275/1

Մայր եկեղեցւոյ Համար Հայրիկը պատշաճաւոր Համարեց, բացի ներկայ 4 փոքր զանգակներէց, մի մեծ զանգակ ունենալ, Հանդիսաւոր օրերի և ամենքին լսելի լինելու Համար, մանաւանդ որ եկած օրերից սահմանեց երեկոյեան 6 ժամից մինչև առաւօտն ամբողջ գիշեր ժամեր խփել գիշերապահի ձեռով և կէսօրին ևս 12 ժամ խփել, որ և շատ միտթարական է նոյնպէս և օգտաւէտ գործ, ուստի ժողովրդեանս յորդորելուց յետոյ, քահանաներին ստորագրութեան թերթեր բաժանեց զանգակի Համար փող ժողովելու, այս վերնագրով. «Ախալցխայի Ս. Փրկիչ եկեղեցւոյ Համար 34 փուղանոց զանգակ բերելու, որը յարմար լինէր հնչվելու Ախալցխայի կրօնասէր ժողովրդի բարեպաշտական զգացմունքի համեմատ:» Այս երկտողս ևս ցոյց է տալիս թէ Հայրիկը որքան սիրում է և սովորել է, որ ամենափոքր գործ կամ գրութիւնն ևս առանձին իմաստով և տակտով լինի: Քահանաները հաւաքեցին 400 մանկթ: Բայց որովհետև Մօսկվայից ապսպարված էր 34 փուղանոց զանգակը և պէտք էր մօտ 700 մանկթ, բերել տալով, ուստի վերջը երեք նշանակուած անձինք յանձն առան սիրով շարունակել նոյն փողը ժողովել և մենք այս օրերս ուրախութեամբ կ'լսենք նոր զանգակի քաղցր ձայնը:

Ժողովրդեան մտաւոր և բարոյական դարգացումն հոգալով անդադար, Հայրիկը մտածեց նոյնպէս հիմնել Ախալցխայում հասարակական ընթերցարանը միասին հոգեւորականների հետ: Ուստի ընթերցարանի համառօտ կանոն խմբա-

գրելով, ուղարկեց Թիֆլիս պ. Նահանգապետին ընթերցարան բանալու թոյլտուութիւնը խնդրելով: Ընթերցարանը պիտի գետեղուի յաջորդաբանի ներքին յարկի մի սենեակում:

Վերջին օրերս Հայրիկն հրաւրեց ժողովրդեան նախկին Կարապետեան դպրոցի աւերակ դարձած շինութիւնը վերանորոգելու համար 6 հոգաբարձուներ ընտրելու և ընտրուեցան պատուական անձինք և սկսեցին շինութեան հոգացողութիւնները:

Հայրիկի անձնագոհութիւնը տեսնելով այլևս չ'կարողացանք շնորհակալ չ'լինել Սրբազան Սինօդին Հայր Խորէնի Համար, ուստի 600 անձանց ստորագրութեամբ դոհուանակութեան թուղթ ուղարկեցինք Սրբազան Սինօդին:

Ամենայն բարի և ազնիւ զործունեայ անձնաւորութիւնն անկարելի է որ չ'ունենայ իւր հակառակ վատ գործողները և անազնիւ անձնաւորութիւնները, ուստի զարմանալու չէ, եթէ մեր Հայրիկի դէմ մի քանի անազնիւ անձինք գոյութիւն ունենան Ախալցխայում, որոնք իրանց գաղտնի գիշերային գործերով վշտացնեն Հայրիկի սիրտը:

Այս պատճառից Հայրիկը իբրև ազնիւ մարդ այն օրերում հեռագրում է Սրբազան Սինօդին Էջմիածին գնալու համար: Այս բանը լսելուց յետոյ անմիջապէս կազմեցինք մի հեռագիր և բազմութեամբ դիմեցինք Հոգևոր կառավարութիւնը, հեռագիրը 110 մարդու ստորագրութեամբ վաւերացնել տալով, ուղարկեցինք Էջմիածնի Սրբազան Սինօդին, միևնոյն ժամանակ Հայրիկին խնդրեցինք հեռագրել, որ այլևս չէ գնալու Էջմիածին, որը շատ

դժուարութեամբ ընդունեց մեր խնդիրը և հեռագրեց Էջմիածին, որ մեր թախանձական խնդրին զիջանելով մնում է. իսկ մեր հեռագիրը այսպէս էր.

«Հասարակութիւնը իմացաւ, որ յաջորդ Խորէն Մայրագոյն վարդապետը ցանկանում է թողնել Ախալցխան մի քանի գրգռիչներէ, մանաւանդ հաւուստներէ, զանազան զրպարտութիւններէ պատճառով: Հասարակութիւնը ճանաչում է Խորէն վարդապետի օգտակար գործունէութիւնը, սրտանց յարգելով նրան, պարտաւորուած է նեղութիւն տալ Սրբազան Սինօդիդ ամենախոնարհաբար խնդրելով, որ Հայր Խորէնի հեռագիրը անգործադրելի թողնէ Սինօդդ մինչև մեր մանրամասն գրութիւնը:»

Հայրիկի ընտիր «Մանկավարժանոցը» Ախալցխայում հրատարակուելով, մեզանից շատերս այս գործի մէջ ևս նորա գոհաբերութիւնը տեսնում ենք, որ բացի իւր աշխատանքի վարձ չ'ստանալուց իւր գրաւանից տարեկան մօտ 400 ըութիւ տալիս է տպագրութեան ծախս և համարեա բոլորը, բացի 40 օրինակից որ ուղարկում է բաժանորդներին, ձրի բաժանում է և ուղարկում է զանազան քաղաքներ:

Հայրիկի բարի, օգտաւէտ գործունէութիւնը տեսնելով, մենք մի կըսակ է նուիրում յօգուտ երգեցիկ դպրեաներին, միւսը (տաճիկը բանտում եղած ժամանակ) իւր բաժին կալուածքի արդիւնքը, երրորդը յօգուտ բժշկանոցի փող է նուիրում և այլն և այլն:

Ընդհանուր ժողովը յունիսի 16-ին որոշեց, որ մեր Հոգևոր դպրոցները տեսուչ դարձեալ Հայ-

րիկը լինի: Իսկ մեր աղերսագիրը առ Հայրապետն Հայրիկին եպիսկոպոսական բարձր աստիճանին բարձրացնելու համար՝ նոյնութեամբ մոյցնում ենք այս գրութեան մէջ, իբրև ժողովրդական հրապարակական աղաչանք անձնուէր Հայրիկին եպիսկոպոսական աստիճանով Հայերևոյ շնորհելու համար:

Ահա մեր խնդրի պատճենը:

Նորին Վեհափառութեան Սրբազնագոյն Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց և Աստուածաբաւ Գահաճապետի Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի Տ. Տ. Մակարայ:

Ի Հայ հասարակութենէ Ախալցխայ քաղաքի Ամենախոնարհ խնդիր:

Եւ քանզի մինչ վշտակցեաք խորասուզեալ ի ծայրացեղ յուսահատութիւն և պղպղատիւ արտօսը իբրև յեռանդոտ կաթսայէ իվեր յորձանախաղաց սահէին յայտս մեր, և մեք որպէս այր մոլորեալ ի ճանապարհի, այսր և անոր խուճապեաք հանգոյն ոչխարաց անհովուից և հալածելոց, և հնչէր երկիրս մեր, աղաղակ բառնայր ժողովուրդս համայն և յուժգինս ամբօրիւր և խլրտայր, իբրև այն թէ ի հիմանց խլին և տապալին վիմացեալ լերինք և անկանին ի փրփրայոյզ ալիսն ովկիանու և ի բերան առեալ մեք զողջսն Նրեմիայի հանգոյն Իսրայէլի առ գետս Բաբելացոց ի զրկումն ի Սիօնէ և յօրինաց և ի Կտակարանացն Աստուածայնոց, լայաք յուժգնապէս, այն է ի վերայ հասելոց երկոցունց գերագոյն աղետիցն որ առ մեզ, որ և

Վեհափառ Օծութիւն Ձեր արտասուօք Համարեսցի գրեալ զայս աղէտս:

Առաջինն էր տեսանել սուրբ գեկեղեցիս մեր անփառս և անշուք, զրկեալ և որբացեալ ի քարոզչէ բանին կենաց, շիւթեալ և վրդովեալ և հեռացեալ ի կարգաց և ի կանոնաց և ի նախնի Հարանց սրբոց յօրինեալ քերտն ջանիւք ներդաշնակաւոր հրեշտակային քաղցր երգակցութեանց:

Նրկորդ գլխադիմութիւն երկսեռ և ազգային Հոգեւոր ուսումնարանացս, որք են միայն յոյսք փրկանաւորք և խոստմունք ապագայ բարեաց մերս սերնդոց, և զհայ մանկտին, փոխարէն ուսմանց և զարգացմանց, ի դժպէս տեսանէաք զնոսա յանկիրթ և յանբարոյական վարս և զըրկեալս ի զխտութեանց և ի շնորհաց:

Եւ ո՞ւր արդեօք սգայցէր և հոգայցէր և փարատէր զտառապանս և զթախիծ մերս սրտից, եթէ ոչ Տէրն տաճարաց, Ստեղծիչն մանկանց, ճարտարապետն զխտութեանց և իմաստից և միշտ Ենն և Քահանայապետն յաւիտենական ուր հայեցեալ ի տաճարս իւր սուրբ և ի մանկունսն փրկեալս արեամբքն անարատիւ, և ի սիրտ մեր յուժգինս կարեւր առ ի ածել ի զթութիւնս զսիրտ Սրբազնագուժար Սինօդիդ Սրբոյ Միածնաէջ Աթոռօդ, զիջանել խնդրանացս մերում, շնորհելով մեզ զյոյժ ցանկալին և փափագելին հաստատեալ յաջորդական և տեսչական սաշտօնիւ զՀայր Խորէն Ծայրագոյն վարդապետն Ստեփանէ:

Աստուածարեալ Հայրապետ, եկեալ Հանուրց իմաստնից և ճշմարտասիրաց յայտնին, առա-

քելաշնորհ, բազմիմաստ, քարոզարան, արիաջան քաջ ըաբունին Խորէն, նախ վսեմ և ոգեգմայլ քարոզութեամբն մատակարարեաց մեզ աւետարանական ճշմարիտ և զանրատեսիլ վարդապետութիւնն և մխիթարելով և սփոփելովն զմեզ, զոմանս ի մէջ փոխեալս և անկեալս յանհուն հեռաստան և ի խաւարային սառնութիւնս կրօնի էած վերըստին յեռանդ ջերմաջերմ Աստուածաշաշտութեան: Եւ հանձարաւոր երկասիրութեամբն հոգ անձին յուժգին կրելովն, մեծաշուք զարդարեաց զսուրբ գեկեղեցիսն մեր, որք բարեկարգութեամբ քահանայական դասուց և քաղցրագոյն դպրութեամբ մանկանցն բերէին զնմանութիւն վերինն սիօնի:

Եւ մերթ ընդ մերթ Հայրն Խորէն հնչէ ի սուրբ բեմէն քաղցրագոյն յորդորականօք յունկս երեւեկաց, փարթամից, մեծատանց և հասարակաց քաղաքիս հրաժարելով զնոսա ի բաց կալ յապերախտ և վնասակար դործոց, բերելով զօրինակս ի սուրբ գրոց և մարգարէից, առնել զողորմութիւն, սիրել զխաղաղութիւն, ի բաց մերժել նենգութիւնս, նախանձ և ատելութիւնս, հալարտութիւնս, կաշառս անիրաւս և ըստ առաքելոցն Հարն քան զամենեւին զարծաթսիրութիւնն:

Իսկ ուսումնարանք մեր փութաջան Հայրն հնգամսեայ սուղ ժամանակաւն և տեսչական իրաւամբ սաշտօնավարութեամբն, զհրաշալիսն ներգործեաց, որ հանգոյն սրբոց նախահարցն Սահակայ և Մեսրոպբայ, վերանորոգեաց, ծաղկեցոյց և զարդարեաց ուսմամբ և կրթութեամբ և ներքին և արտաքին բարեկարգութեամբ հոգա-

ցաւ սեփական ծախիւքն զաղքատ և զորք սանս նոցին, զգեցուցանելով զհանդերձս և աւելով բժշկել զախտս և զցաւս նոցին, և առնէ այնպէս մինչ ցայսօր, որպէս հայր որբոց: Այլև օրինաւոր հաստատութեամբ կարգեաց զլնամախալս ի հոգաբարձութիւն տեղւոյս աղքատաց, ընդ սմին գուն գործէ հիմնել ի մեզ զհասարակական ընթերցարան, զխնդիրն թոյլատուութեան ուղղեալ առ Պ. Նահանգապետն: Եւ զնմանութիւնն Մեծի Հայրապետին մերոյ Ներսիսի առ ինքն բերեալ, հիմնեաց ի մէջ մեր զբժշկանոց, որ գերագոյն քան զամենայն բարիսն դասաւորեմք:

Արդ Աստուածընտիր Քահանայապետ, իմեզ հասուցեալ և գործեալ զանհամար բարեաց և առաքինութեանց մասունսն Հայր Խորէն բարունւոյն ու թուեսցէ, այլ մեք, յոյժ սակաւիկն յիշատակելով առաջի Զերումդ Վեհ Օծութեան, ուստի ժողովուրդքս համօրէն նախ երախտագիտական քաղցր և խորին շնորհակալիսն մատուցանեմք Սրբազնագումար Սինօդին Զերոյ, որ մխլթարեաց զվշտակիր սիրտս հաւատարիմ մանկանցս լուսաւորչականուոց առաքելական Սուրբ Աթոռոյդ, ընդ որ ազդարար բանք վարդապետութեանն բարունւոյն Խորէնի անխղելի շղթայիւք կապեալ ամբապնդեաց զհոգիս և զսիրտս մեր—ընդ մայրս մեր Սինօ (ընդ Սուրբ Էջմիածին):

Եւ հոսկի լետոյ, պաղատանօք եղեալ զխնդիրս առ ոտս Աստուածարեալ Հովուապետիդ յուժգինս հայցեմք, նախ՝ վերահաստատել կրկին զբազմեղախտ Հայր Խորէն Ծայրագոյն վարդապետն Ստեփանն

տեսուչ և հոգատար ուսումնարանացս, և որպէս սեփական և սիրելի ժողովուրդ ընկալեալ զմեզ, հաճեսցի վեհ Օծութիւն Զեր հայրախնամ գթութեամբ զիջանիլ ամենաջերմ և ամենըձալի պաղատանացս մերում. զառաջին արգասիսն երախտաց Աստուածահաճ Օծութեանդ մեզ շնորհելով, ընդունել արժանընտիրն ի վարդապետաց, բազմալաստակ և օգտաշահ զՏէր Խորէն բարունին մեր, ձեռնադրել պաշտելի Աջովդ ի սուրբ աստիճան Եպիսկոպոսութեան և վերստին զայն պարգևել մեզ, որպէս զընծայս մեծազինս և զանուշահոտ կնդրուկս խնկոց ի բուրումն Տեառն տաճարաց, չ'մերժելով զխաշինս Զեր ի նորին արթուն և քաջ հովուութենէն: Որպէս զի և մեք երգիւ տօնեսցուք զնաւակատիս մեր փառաց և աղաղակեսցուք ի ձայն ցնծութեան ըստ երգոյն Սողոմոնի թէ՛ շէկն գարունն, է՛անց ձմեռն, այգիք մեր ծաղկեցան և յախանջս մեր լսելի եղեն ձայնք տատրակաց: (Խիականին ստորագրել են 834 անձինք, և քահանայք սեպտեմբերի 10-ին):

Վերջապէս Յունիսի 26-ին երբ Հայրիկը Սինօդից հեռագիր ստացաւ Էջմիածին գնալու և կայծակի պէս նոյն հեռագիրը տարածուեցաւ մեր մէջ, նոյնժամայն շտապեցինք յաջորդարան և Հայրիկին ասելով թէ՛ «մեզ կենդանի թաղիր և այնպէս գնա» նա պատասխանելով ասաց թէ՛. «Եղբայրներ, քանի որ չարերի դէմ էր մեր գործը, ես անասան քաջ կերպով արհամարհելով նոցա՝ իմ գործս էի շարունակում, բայց այժմս Ս. Սինօդի հրամանն է, ես իրրեւ Հայաստանի եկեղեցու

հաւատարմ որդի և անսուտ հայ անհրաժեշտ պարտք եմ համարում, եթէ բարոյական օրէնքի հախառակ ևս երեւի ինձ հրամանը, հնազանդել Հայկական եկեղեցու ծայրագոյն իշխանութեանը»:

Այս սրտառուչ և իմաստալի խօսքերից յետոյ 318 անձանց ստորագրութեամբ հեռագիր ուղարկեցինք Սրբազան Սինօդը, աղերսելով հոգևոր գործերին քննել նշանակել: Նոյնպիսի աղերսական հեռագիր 18 անձի ստորագրութեամբ ուղարկուեցաւ Սինօդի Պ. Պրօփուրդին ահա 318 անձանց ստորագրած հեռագրի բովանդակութիւնը: «Սուրբ Էջմիածին. Սրբազան Սինօդին: Հասարակութիւնն իմացաւ Խորէն վարդապետի շուտափութ արտրաստութիւնները դուրս դնալու մասին Սինօդի հրամանով. և չէ ցանկանում զրկուիլ նորանից: Աւելի լաւ է հասարակութեան մահը, քան թէ Հայր Խորէնին թողնելը: Անհնարին է նորան թողնել: Եթէ Սինօդը չ'զիջանի մեր խնդրին և չ'թոյլատրէ Հայր Ստեփանէին մնալ, հետեւանքները չափազանց տխուր կը լինին: Սորանով Ախալցխայի հասարակութիւնը հեռացրած կը լինի եկեղեցուց: Հնարաւոր է միթէ զոհ բերել ամբողջ ժողովրդի օգուտը և բարեքը քանի մի անձանց կը քերին: Մենք ցանկանում ենք, աղերսում ենք ուղարկել քննել: Սա ամբողջ հասարակութեան ցանկութիւնն է. սա կուսակցութեան գործ չէ: Գալիս են երկու ընտրուած պատգամաւորներ»: Յունիսի 28-ին կայացաւ ընդհանուր ժողով 500 անձից՝ ոստիկանութեան ներկայացուցիչներին ներկայութեամբ և

երկուսի փոխանակ չորս պատգամաւորներ ընտրեցին Սուրբ Էջմիածին ուղարկելու քննել խնդրելու Սոբա ընտրուեցան. Յարութիւն Արաքսեան, Մկրտիչ Զրիկեան, Յովհաննէս Նալբանդեան և Խաչատուր Քոսեան: Ընտրական թուղթը և քահանաների դէմ բողոքը ստորագրեցին 500 անձինք: Ամսի 30-ին պատգամաւորները ճանապարհորդեցին: Ախալցխայի հայ տիկնայք ևս իրանց կողմից մի աղերսագիր գրեցին յանուն Սինօդին նոյն մտքով հարկեր տասն երկու տիկնանց ստորագրութեամբ Յունիսի 5-ին որ և ուղարկուեցաւ:

Ախալցխայի ժողովրդի կողմից Ս. Էջմիածին գնացած պատգամաւորներին խնդրով կայացած Սինօդի հրամանի համաձայն թեմական իշխանութիւնը նշանակեց քննել արժ. Տ. Արիստակէս ա. ք. Բէնքլեանին, որը Թիֆլիսի կօնսիստօրիայի անդամ է: Արժ. քննիչը իւր խաղաղասիրական և արդար գործողութիւններով զբաւեց Ախալցխայի ժողովրդի սիրտը, Ախալցխան մոռանալու չէ նորանունը (ինքն ևս Ախալցխայի ծնունդ լինելով): Արժ. Տ. Արիստակէս հայրը իւր ստանձնած ծանր քննչական պաշտօնը խաղաղութեամբ վերջացրեց: Առաւել ճիշդ, ստույգ և անսուտ և մանրամասն տեղեկութիւններ տալու համար թէ Հ. քննիչի 15 օրվան գործողութիւններին, թէ ժողովրդեան տրամադրութեան և վաճառներին, թէ նոյն ինքն գործի ելքի մասին, նոյնութեամբ առաջ ենք բերում բոլոր կայացած և վաւերացրած արձանագրութիւններին և արժ. հայր քննիչի վիճակալին

կօնսիստօրիալին մատուցած յալտարարութեան պատճէնները:

Ժողովրդի կողմից Խորէն Ծ. Վ. Ստեփանէի դէմ բողոքողներն եղել են Ս. Սինօղին 15 անձինք, որոնք մեծ մասամբ ոչինչ յարաբերութիւն չեն ունեցած գեր. յաջորդի հետ, (ոմանք ծանօթ ևս չեն) և որոնց մէջ է քաղաքագլուխ Յովհաննէս Մութաֆեանը, որը ինքնագլուխ կերպով բողոքել է իւր անձնական հաշիւների և յարաբերութիւնների պատճառով, առանց իրաւունք ունենալու քաղաքի կողմից և քաղաքի անունով խօսելու ամբողջ Ժողովրդին սերելի և ցանկալի գեր. յաջորդի դէմ:

Այլև սորա հետ հարկաւոր համարեցինք հրատարակել Ախալցխայի հայ տիկնանց խնդիրն առ Ս. Սինօղին իբրև Հայերիս մէջ գերօրինակ իրողութիւն: Հայ տիկնանց խնդիրը ուղարկուեցաւ Ս. Էջմիածին պատգամաւորներին Սինօղին ներկայացնելու, բայց հասել էր, երբ պատգամաւորներն արդէն դուրս էին եկել Էջմիածնից, ուստի խնդիրը Էջմիածնից Ախալցխայ վերադարձած ստացան պատգամաւորները: Խնդիրը ստորագրած են 114 տիկնայք:

Ի Լուսաւորչական Հայոց Սինօղի Սրբոյ Էջմիածնի: Ախալցխայի Հայ տիկնանքից ամենախոնարհ աղերսագիր:

Լսելով Սրբազան Սինօղիի հեռագիրը, որով քաղաքիս յաջորդ Գեր. Հայր Խորէն Ծ. Վ. Ստեփանէն կոչումէք Էջմիածին՝ սրտով և հոգեով վըշ-

տացած այդ լուրից՝ չկարողացանք մեր սրտի վըշտը չմիացնել մեր տղամարդերի և եղբայրների խոնարհ աղերսագրի հետ, տեսնելով, որ սրտի հեռանայ մեզանից այն հոգեւորական անձը, որը իւր թէ եկեղեցական և թէ դպրոցական գործերով մեր ընտանեկան կեանքին նոր կենսական զարկ տուեց: Հնարաւոր է միթէ, որ մեր աչքերը ողբից և արտասուքից ցամաքեն, երբ տեսնենք, որ մեր նուիրական Հայրը, որը մեր գաւալաց կըլթովթեանը նոր, կենդանի, աստուածաշուական և մարդասիրական ուղղութիւն տուեց, կենդանացրեց նոցա բարոյապէս և մտաւորապէս և նոցա միջոցով հոգեւորապէս մեզ ևս կենդանացրեց, այսչափ շուտ հեռանայ մեզանից: Ուստի արտասուախառն աղաչանօք որդեսէր մայրերս Միածնաչէ Մայր Աթոռոյդ Սրբազան Հայրերիցդ կաղերսենք և պաղտոտանօք կ'հայցենք մի զրկէք մեր գաւակներին իրանց անձնուէր դաստիարակից և մեզ կեանքի բանը քարոզող վարդապետից:

Ճշմարտութեան և արդարութեան, աղագային օգտի և կեանքի բանի համար Սուրբ Գայանէ և Հռիփսիմէ կոյսերի նահատակութեան սրբավայրից հոգեկան մխիթարութեան աւետիս յուսալով և սպասելով, կ'մտաշենք խոնարհական ախնաճութեամբ և համբոյր Սուրբ աշոյղ Սրբազան Տեառնդ:

Այս մեր խոնարհագոյն աղերսագիրը կ'յանձնենք մատուցանել Սրբազան Սինօղիի Ժողովրդից ընտրուած մեծապատիւ պատգամաւորներին: (Ստորագրուած են 114 տիկնայք:)

Յունիս 29-ն, 1885 թ. Ախալցխայ:

(Պատճէն)

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Որովհետեւ Ս. Սինօզի Հրամանի Համաձայն և Կոնսիստօրիայի պատուէրի՝ Արևմտախիւս աւագ քահանայ Բէնքիւեան քննչական իրաւամբ ներկայանալով ի 4-ն օգոստոսի սոյն 1885 ամի ի սուրբ բեմ սուրբ Փրկիչ Եկեղեցւոյ Ախալցխոյ քաղաքի, որքան իմ Հնարաւոր միջոցն էր Կարողութեանս, Աստուածային սուրբ գրոց գերիմաստ օրինակներովն քարոզեցի Համախմբեալ բազմախուռն ժողովրդոց խաղաղութիւն սերել, և թողուլ իւրաքանչիւրոց զյանցանս, սերել զմիմեանս անկեղծ և ճշմարիտ սիրով, ըստ աւետարանական ճշմարիտ վարդապետութեան և Սուրբ բեմէն խնդրեցի ժողովրդոց, որ երկուշաբթի օրը ժամը 10-ին բոլոր Գեր. Հայր Խորէնի ճշմարտութիւնները տեսնող և նորան սերողները, և նորա պալիասութիւնները տեսնող և նշմարող և ատողները գան եկեղեցւոյ գաւիթը և Համախմբուին, որպէս զի ես տեսնեմ թէ՛ ո՞րքան է նորա ճշմարիտ գործունէութիւնը տեսնող և ճշմարտութեամբ խոստովանողներ թիւը և նորա պալիասութիւնները նշմարող և ատողներն թիւը, և խօսեցայ նոյնպէս Գերապատիւ Հայր Խորէնի ճշմարիտ, ազգօգուտ, հայրենասէր հոգւոյ բնաւորութիւններն և նորա խիստ վարմունքը արդարութեան և ճշմարտութեան համար, նոյնպէս և իմ քահանայ եղբարց որպիսի պարտականութեամբ վարուիլն թէ՛ Գեր. յաջորդի

և թէ՛ ժողովրդի հետ և օրհնելով ամենքին յանձնելով Առաւմուտոյ առատ ողորմութեանը և շնորհացը վերջացրի եկեղեցւոյ իմ քարոզը:

Երկուշաբթի օրն առաւօտեան տասն ժամին, ի պատիւ տաճարաց սրբութեանն Աստուծոյ և ի սէր ճշմարիտ Խորէն Ստեփանէ Ծայր. Վարդապետին՝ Ախալցխայի հայ Հասարակութիւնը իրենց թէ՛ առևտրական խանութներն, թէ՛ արհեստատուները բոլորն փակած դիմեցին ի գաւիթ նոր յաջորդարանին, և հետզհետէ այնքան բազմացաւ թիւ ժողովրդոց, մինչ զի նոր յաջորդարանի գաւիթը բաւականութիւն չտալով՝ հին յաջորդարանի գաւիթը ևս անթիւ անհամար ժողովուրդ լցուեցան: Իսկ ես տեսնելով ժողովրդի ամենաջերմ զգացմունքը և սէրը առ Խորէն վարդապետն իւրիկն անգամ ոգևորուած, նոյն յաջորդարանի դրստիկոնը բարձրացած երկնային խաղաղութիւնը և հաշտութիւնը և աւետարանական սէրը քարոզեցի այն ժողովրդոց, որպէս զի նախ իմ քահանայական խաղաղութեան պարտքս լրացնեմ, երկրորդ՝ Սինօզի և Կոնսիստօրիայի սրբադան Հրամանը կրկին և կրկին կատարեմ: Եւ գինի իմ բարոյական և խաղաղական ատենաբանութեանս, ասացի ժողովրդոց. եղբայրներ, ուրեմն միմեանցմէ մեկուսացի՛ք, որոնք որ Հայր Խորէնի ազգօգուտ ճշմարիտ գործերն և Հայաստանեայց ամենասուրբ եկեղեցւոյ նորա ամենաջերմ և ամենահաւատարիմ պաշտօնեայ լինելն ճանաչած էք. և որոնքդ նորա վատ արարքներն, խռովիչ լինելն և եկեղեցւոյ մէջ անտեղի վարմունքներն տեսած կամ

նշմարած էք: Այս միջոցին ընդհանուր շարժմամբ բոլորն մեկուսացան աղաղակելով՝ մենք բոլորս նորա ճշմարիտ և ուղղափառ վարդապետութեան, և մարդկային ընդհանուր բարեաց, օգտի և բարեկարգութեան արգասիքներն վայելածներս եմք և յոյս ունինք բարերար Աստուծոյ այսուհետև ևս վայելելու, և պէտք է արժանանանք մենք կրկին վայելեմք և մեքան աղաղակեցին. հաստատուն կացցէ Հայաստանեայց Մայր Աթոռը Ս. Էջմիածին և կեցցէ Խորէն ճշմարիտ վարդապետը: Ես կրկին եկէի կարելի է, խնդրում եմ գոնեան նորա չուզողները ձեռք բարձրացնէք, և իմ շուրջը և ամէնքի վերայ հետազօտութեան հայեացք ձգեցի տեսնելու, թէ ոք մին ձեռք բարձրացնող նրան հակառակ կայ արդեօք և մի երկու բոլէ ամենայն քաղաքավարութեամբ ժողովուրդը լուռ մնալով, և իւրաքանչիւրի կամքերու ազատութիւնը չբռնաբարելով՝ ասացին, իցէ՛ թէ ով կամի ազատ է և կարող է, և այդ ձայնի շշուշը լսեցի և տեսայ, բայց ոչ ոք հակառակ չ'տեսնուաւ, և ոչ մի ձեռք բարձրացած, և կամ նորա մասին մի դժեհայ և տխուր կերպարանք ցոյց տուող, այլ ընդհակառակը կրկնակի աղաղակ բարձին ամենայն ուրախութեամբ. կեցցէ Հայաստանի Մայր Աթոռը, կեցցէ Խորէն մեր բարերար Հայր վարդապետը: Եւ այս ամէնից յետոյ, ժողովրդոց մէջէն զանազան անբաւական խօսքեր ինձ ասացին քահանայից ոմանց վատ արարքներու և նոցա անբարոյականութեանց վերայ, երեսփոխանի անարդար վարմունքներին և ուսումնարաններին

հոգաբարձուներին սրբազան Սինօզի հրամանը չը կատարելու, և Հայր Խորէնի արդար, ազգօգուտ վարմանց, հակառակ բողոքողներուն, բայց որովհետև ժողովուրդը բոլոր արհեստական և առևտրական գործերն փակած լինելով, յարմարութեան միջոց չ'տեսնելով, թողուցին յետոյ այդ մասերուն խօսելու և հանգամանօրէն պատմելու:

Իսկ մինը ժողովրդականաց հանդիսացաւ խօսել և բոլորեքեան իրենց լուրջ ուշադրութիւնը հաճութեամբ դարձուցին նորան: Այդ անձը ինձ բողոքողին անձանօթ էր, և այս էին նորա ասութիւնքն և միտքն, որքան ես կարողացայ ըմբռնել:

«Բարեկրօն քահանայ և հայր քննիչ, շատ և շատ գոհ եմք և փառք մատուցանեմք բարձրեալ Արարչին, որ նա իր բարերար խնամօքն և անչափ ողորմած լինելովն՝ իր երկրպագելի և սաշտելի սուրբ աջը հովանի է արած Հայաստանի Մայր Աթոռի Ս. Էջմիածնի և ընդհանուր Հայաստանեայց եկեղեցւոյ վերայ, որոնք կառուցված են ի վերայ հիմանց սուրբ Առաքելոց, և փրկարար Աստուածորդւոյ սուրբ Աւետարանը քարոզվում է նոցա մէջ, և մինչ ցայսօր անասան մնացեալ են, և նոյն փրկչական Աւետարանի գլխաւոր քարոզութեան հիմն է սէր և խաղաղութիւն և ճշմարտութիւն. արդարև թէպէտ այս Աւետարանի մի քանի խօսքերն մեծ ճառերու և վարդապետելու կարօտ է, ոչ թէ ինձ նման մի տգէտի և հասարակի բերանի, այլ գերիմաստ և շնորհունակների, նա մանաւանդ նոցա, որոց տուեալ է ի վերուստ (մեկնել զբանն կենաց): Սորա վե-

ցոյց տուաւ. ահա խորէն վարդ. շնորհք, թէսէտ վա-
կուած են մեր ուսումնարաններն, սակայն Աստու-
ծոյ տան սպասաւոր երգեցողներն սա խորէն բա-
բունին իր ջերմաջերմ աշխատութեամբ չ'ըողուց
պակաս, ոչ մի օր և գերազանց քան զառաջինն:
Այլև նա ասաց. հայր քննիչ, ես տեսնում եմ որ խո-
րէն վարդապետի համար սրտավառ ոչ միայն մեր
լուսաւորչական հայ ժողովուրդներ են, այլ օտար
ազգերն ևս, ինչպէս այստեղ վրացիք, կաթողիկէներ,
յոյներ և հրէայք կան, որոնք ևս տեսած են խո-
րէն վարդապետի ընդհանուր մարդկութեան վե-
րաբերեալ օգուտներն, այն է, նոցա կեանքերը
վտանգաւոր ցաւերէ ազատելու և թէ կամենում էք
հրամայեցէք նոցա առաջ մատչելու Ուստի ես ակ-
նարկ մի տալով, իսկոյն ահագին բազմութիւնը
նոցա ճանապարհ տալով եկան այդ զանազան
ազգերու նշանաւոր անձինքներն, մինչև տեսայ և
տէրութեան աստիճանաւորներ վրացի ազգէ, նոյն-
պէս մինչև անգամ հրէից կարդացող բարին,
որոց էս անձամբ հարցրի և նոքա մեծ գոհու-
թիւն ցոյց տուին իրենց կողմերից խորէն վարդա-
պետը որպէս ընդհանուր մարդկութեան օգտաշահ
անձնաւորութիւն: Վերջը հարցնելով իմացայ, որ
խօսող պարոնը ժողովրդից բնորոշած պատգամա-
ւորներէ մէկն էր, որոնք գնացել էին Լճմիւսիին
Ախալցխայի հոգևոր գործերի համար: Եւ տեսայ
որ ժողովուրդը կրկին խնդրում էր պատգամաւորին,
եւ չ'գիտէի թէ ինչ էր, և նա սկսաւ վերստին խօսել.
հայր պատուական և ժողովրդի սրբար իրաւունք-
ների քննիչ, ահաասիկ գետցիք որպէս խոստո-

վանահայր և մեր խօսքերն սրբազան Ատեաննե-
րուն ներկայացուենէլ, մեզ ի վերջոյ ոչ ոք կարէ
մեկնել ի սիրոյ Հայր խորէն վարդապետի, ոչ թը-
շուառութիւն, ոչ նեղութիւն, ոչ տառապանք, ոչ
բանտ, ոչ հրապուրանք, ոչ աշխարհի վայելչու-
թիւնք, ի վերջոյ և ոչ մահ. որովհետեւ մեր կո-
պէկը ըստ աշխարհի շատ էր մեզ, ինչպէս սուրբ
բեմէն քարոզեցիք թէ դուք, սիրելի ժողովուրդ,
միթէ ձեր գործերէն և ձեր գերդաստաններէն
անցած էք, որ նորանց համար չէք մտածում և
այս տեսակ խռովութեանց մէջ ընկնումէք, ուստի
մեք և գերդաստաններս թողուցած Աւետարանի
այն խօսքերն պաշտում ենք միայն, թէ հոգի ա-
ռաւել է քան զմարմին, և դորա վերայ հիմնուած
խորէն վարդապետի մեր հոգւոյ ճանապարհաց ա-
ռաջին ղեկավարը ճանաչելով, որ նորա ուղղու-
թիւնքն միայն հաւատոյ, օրինաց և եկեղեցական
արարողութեանց, մեզ դէպի չաւտեանական աշ-
խարհի անանց իրաւքն են առաջնորդում, մենք
այսուհետեւ նորա հետ մի կեանք մի մարմին ե-
ղած եմք, այսինքն ամբողջ ժողովուրդս մի խորէն
վարդապետ և մի խորէն վարդապետ ամբողջ ժո-
ղովուրդ, ուրեմն ով որ բաժանմունք ձգէ այս
պարագայիս մէջ, սպանութիւն գործել է և հոգի
ի մարմնոյ բաժանել: Եւ նոյն անձն այս ամէնը
խօսելով կրկին հարց տուաւ. պարոններ և եղ-
բայրներ, ստոյգ է, և նոյն միջոցին հազարաւոր
ձայն մէկէն հնչեցին. արդարեւ ստոյգ և ճշմարիտ է:
Ի վերջոյ նորին Գերապատուութիւնը իւր խո-
հեմ խոնարհութեամբ եկաւ դատիկոնը և սկսաւ

քարոզել ժողովրդոց Աստուծոյ Աւետարանին ճշմարիտ սէրը և խաղաղութիւնը, զանազան վսեմ և իմաստալից բանիւ և բարեմաղթեց, որ Հօր Աստուծոյ կողմից Որդի Աստուծոյ ի վերուստ բերած և մարդկութեան ժառանգութիւն թողած երկնային խաղաղութիւնը տիրապետէ մեր ամէնքիս մէջ, այլ և աւելացրեց թէ իմ տօնելի ազգի մէջ, որին նուիրած եմ կեանքս և անձս, չունիմ ես թշնամիներ, այլ միայն մոլորուած բարեկամներ, որոնց պիտի ամենայն միջոց գործ դնել դարձնել դէպի ճշմարտութիւն, սուրբ երրորդութեան ջերմաջերմ օրհնութիւնը մաղթելով ընդհանուր ժողովրդոց: Եւ ի վերջոյ բոլոր ժողովուրդը ընդհանուր բազմութեամբ սկսեց աղաղակել. նախ խնդրում էինք Սրբազան Սինօդից և ընդ սմին միջնորդութիւնն Սրբազան Թեմակալ վիճակաւոր Արեւստակէս արքեպիսկոպոսին առ Սրբազան Սինօդն, վերահաստատել մեր բազմավաստակ օգտաբեր և արեւջան Հայր Խորէն րաբունին յաջորդ և տեսուչ ուսումնարանաց, երբոր բաղդ ունենանք մեր դպրոցների բացման օրը տեսնելու: Ի վերջոյ իմ քննչիս առաջարկութեամբ ժողովուրդը ընտրեց իր վեց պատգամաւորների թուի վերայ ևս տասն և հինգ պատուաւոր անձինքներ, այս գործողութեանց վերահսկողներ լինելու, որոյ ընտրութեան թերթն կցեալ կ'լինի այս արձանագրութեան հետ:

Մկրտիչ Զերկիւեան, Խաչատուր Պետրոսեան, Բարսեղ Անիսօնեան, Խաչատուր Քօսեան, Յառութիւն Ղազանճեան, Գրիգոր Սաղոյեան, Մահ-

տիսի Տիգրան Փարմանեան, Տիգրան Կիւրկեան, Յովհաննէս Նալբանդեան, Մկրտիչ Զեփթալարեան, Յակոբ Զօրանեան, Ներսէս Իկիթխանեան, Յովհաննէս Գրիգորեան, Համբարձում Քնարեան:

Աւստրալիա յի 1885 ամի 5-ն օգոստոսի.

Ուղիղ է ընդ իսկականին

Քննիչ Արեւստակէս ա. ք. Բէնիւեոյ

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

9-ն օգոստոսի սոյն 1885 ամի. ամառայն հրաւիրանաց Հայր քննիչ ա. ք. Բէնիւեանցի ժողովեցաք ի դահլիճ հին առաջնորդարանի: Այսու խնդրեմք միաբան քահանայքս ի բարեկրօնութենէ նորին միջնորդել ի վիճակային Կոնսիստօրիայն և ի Սինօդն Սրբոյ Էջմիածնի զի գբօրը խնդրագրութիւնս մեր ի մասին գանգատանաց մերոց գԳերապատիւ յաջորդէն մերմէ, թողուլ առանց հետեւանաց, և երկրորդ՝ խնդրեմք ի Գերապատիւ Հայր Խորէնէ թողուլ գլանցանս մեր և վերականգնել գլարիս մեր առաջի ժողովրդոց, հաստատելով ի մեզ զսէր և գլաղաղութիւն. երբոր՝ զի եթէ ի Գերապատիւ յաջորդէն մերմէ որ և իցէ բողբ եղեալ է գմիաբան քահանայեցս առ Բարձրագոյն Հոգեւոր Եղևնութիւն թողցէ առանց հետեւանաց:— Իսկականին ստորագրեալ են. Եղիայ աւագ քահանայ Համբարձումեանց, Մարտիրոս քահանայ Մեծատունեանց, Մկրտիչ քահանայ Գայֆաճեանց, Յովհան քահանայ Յա-

րոյեանց, Կարապետ քահանայ Տէր Գրիգորեանց,
Մեսրոպ քահանայ Կանցեանց:

Ուղիղ է ընդ իսկականին

Քննիչ Արքեպիսկոպոս Կ. Ս. Բէշտեանց

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ի 10-ն օգոստոսի սոյն 1885 ամի. Համաձայն
Հրաւիրանաց բարձրագատիւ քննիչ Ա. ք.
Բէշտեանցի կոչեաց երեսփոխան Ս. Փրկիչ եկե-
ղեցոյ Գրիգոր ձարակեանցս ի յաջորդարանն
և ի ներկայութեան քննչի և յաջորդի գղջալով
իմ տուած բողոքագրերի վերայ Գերապատիւ յա-
ջորդից, խնդրեմ միջնորդել ի վիճակային կոնսիս-
տօրիայն և Լ. Սինօղն Սրբոյ Էջմիածնի, թողնել
առանց հետեանաց, ընդ սմին և յայտնել, որ Գե-
րապատիւ յաջորդն Հայրաբար ներողամտ գըտ-
նուեցաւ իմ արած սխալներս:

Երեսփոխան

Գրիգոր ձարակեանց

Ուղիղ է ընդ իսկականին

Քննիչ Արքեպիսկոպոս Կ. Ս. Բէշտեանց

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ես ի ներքոյ ստորագրեալս, քննիչ ծագեալ խը-
ռովութեանց ի մէջ Ախալցխոյ քաղաքի, ի Ժա-
մանելն իմ անդ՝ ըստ մարթելոյն վերահասու
լեալ գործոց հոգեւոր կառավարութեան Ախալ-

ցխոյ, ի Ժամանակի փոխանորդութեան Գեր. Խո-
րէն Ծ. Վ. Ստեփանէի, գտի զամենայն զբաղու-
թիւնս և զգործս ի կարգի ըստ սահմանեալ դե-
ւանական կանոնաց, անձամբ կարդացի ի գործս
նոյն կառավարութեան զհեռագիր վիճակային
կոնսիստօրիայն ի մասին գործոց երեցփոխանի
Ս. Վարդանանց եկեղեցոյ, զորմէ պատառեալ
զրեալ են ի բողոքագրեսն: Նմանապէս ի նոյն
գործոց երեցաւ, զի ցուցալ մի պատառեալ է
անգլխակցաբար Գերապատիւ նախագահ նորին,
զորմէ արդէն նոյն կառավարութիւնն յերոմ Ժա-
մանակի յայտարարեալ է թեմական իշխանու-
թեան:

Ի 11-ն օգոստ. 1885 ամի. Ախալցխոյ.

Ուղիղ է ընդ իսկականին

Քննիչ Արքեպիսկոպոս Կ. Ս. Բէշտեանց

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ես, ի ներքոյ ստորագրեալս, քննիչ ծագեալ
խռովութեանց ի մէջ Ախալցխոյ քաղաքի, ըն-
թերցեալ ի Кавказъ լրագրի զհեռագիր Ախալ-
ցխայէ իբր զի Ժողովրդականք խուռն բազմու-
թեամբ մտեալ յեկեղեցի, բարձրացուցեալ են
զաղմուկ և զաղաղակ և մինչ գանահարեալ են
գեկեղեցական ստորին պաշտօնեայ մի, Վերահասու
լեալ զայսմանէ, երազէկ եղէ, զի չեն եղեալ յե-
կեղեցւոյ յիշատակեալ անկարգութիւնք, որպէս
հաղորդեալ էին ռուս լրագրին, այլ յաւարտ ե-

րեկոյեան ժամերգութեան փոխանորդն տեղւոյն՝
գեր. Խորէն Ծ. Վ. Ստեփանէն ծանուցմամբ յայտ-
նեալ է ժողովրդեան ի մասին ժողովեալ դրամոց
վասն գնելոյ զանգալ ի պէտս Ս. Փրկիչ եկեղե-
ցոյ, թէ գտանին առ Տ. Եղիա աւագ քահանայն
Համբարձումեան և զի առաջարկեսցեն նմա տալ
զայն գումար, և ժողովրդականք եկեալ ընդ յի-
շեալ քահանայի ի հոգեւոր կառավարութիւն ստա-
ցեալ են ի նոյն քահանայէն զժողովեալ դրամսն:
Այս է բոլոր իրողութիւնն:

Ի 11-ն օգոստ. 1885 ամի. յԱխալցխայ:

Ուղիղ է ընդ իսկականին

Քննիչ Արքիմիտիք Խ. Բէնիմին.

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ի պատգամաւորաց Հայոց Ախալցխոյ.
Մատուցանի բարեկրօն Արքիտակէս ա-
ւագ քահանայ Բէնիմինեանցին, որ առա-
ջագրէ ի կօնսխատօրիայն Հայոց Վրաս-
տանի:

Թէպէտ Ախալցխայ քաղաքի Հայ Հասարակու-
թիւնը, թողլով մի քանի քահանաներին, որոնք
երեսց սրբազան կոչման և պաշտօնի Համեմատ
վարուել էին ամենայն զգուշութեամբ և պար-
կեշտութեամբ և հնազանդ գտնուած էին տեղոյս
Գեր. յաջորդ Խորէն Ծ. Վ. Ստեփանէն ճշմարիտ
կարգադրութեանցն, այն է եկեղեցական սուրբ

աբարողութիւնքն անպակաս և անթերի և Աս-
տուծոյ երկեղիւն կատարելոյ և ժողովրդոց հետ
միշտ բանն կենաց քարոզելով ամենայն քաղա-
քավարութեամբ վարուելոյ, իսկ ոմանք քաղաքիս
Ս. Փրկիչ եկեղեցոյ միաբան քահանաներից, ո-
րոնք արասաբեր գտնուած են ճշմարիտ քահա-
նայութեան սուրբ աստիճաններին, նոքա բացի
երեսց անպարկեշտ և անզգաստ վարուց և ան-
հնազանդ լինելոյն ճշմարտասէր և ամենահաւա-
տարիմ պաշտօնէին Հայաստանեայց սուրբ և պատ-
կառելի եկեղեցոյն և նորա ամենասուրբ օրէնք-
ներին և կարգերին, այն է տեղւոյս Գեր. յաջոր-
դին, արիւմտան քաջաբարոց ազգօգուտ և միան-
գամայն ընդհանուր մարդկութեան հոգեկան և
մարմնական շահերին օգտաբեր անձնաւորութեա-
նը, Գեր. Հայր Խորէն Ծ. Վ. Ստեփանէն ևս ա-
ռանց պատկառանաց համարձակեցան նոքա այն-
պիսի անձնի մի վրայ դանազան սուտ և զուր գրոյց-
ներով և զրպարտանքներով բողոքագիր ուղարկել
առ Ս. Սինօղն Ս. Էջմիածնի, որպէս զի պատժելով
նորան՝ հեռացնել Ախալցխոյ եկեղեցիներէն և
բացուելու ուսումնարաններէն այն լուսատու Ջահը,
որն միշտ պատրաստ է տկարից և խաւարաճից
լուսաւորելու և լուսաւորաց ևս քան զիս պայ-
ծառացուցանել: Ուստի ժողովուրդք քաղաքիս զայ-
րանալով այսպիսի հանգամանաց վրայ, և սրբա-
զան Սինօղի հեռագրով մեր Հայր վարդապետի
երբ Էջմիածին գնալն լսեցին, պատգամաւորու-
թիւն ընտրեցին և ուղարկեցին առ Ս. Սինօղն
քննիչ ուղարկել նոցա՝ այն է քահանայից վերայ,

ևս ի թիւս քահանայից և աշխարհական բողոքաւորաց, որոնք մոլորուած էին ճանաչելոյ ճշմարիտ և անաչառ վարդապետին, թէ քաղաքապետի վերայ, թէ երեսփոխան ձարակեանի թէ այլ մեքանի անձանց, որոնց անուանած է Ս. Սինօղը նշանաւոր անձինք:

Ուստի ընդհանուր ժողովուրդը մեծ գոհունակութիւն ցոյց տուին Սրբազան Սինօղին, որ երբ լսեց իրենց ճշմարիտ խնդիրն (Հայր խորէն Ծ. Վ. մշտապէս քարոզութեանը վերայ հիմնուեցան շատ շեղուողներն Մայր Աթոռից և կապուեցան անխղել շղթայիւ, որովհետեւ վարդապետ խորէն միշտ քարոզում էր եկեղեցւոյ սրբազան բեմից իր վսեմ, ազգարար և ոգեշունչ բառերովն, թէ Հայոց զաւակներ, եթէ չսիրէք, եթէ չճանաչէք, եթէ չյարգէք, եթէ ձեր արդար վաստակներից ըստ օրինացն Մովսիսի չհատուցանէք տասանորդներն, եթէ մինչև անգամ ձեր արիւնը չ'զոհէք ըստ պահանջման ձեր Մայր Աթոռոյ պայծառութեանը և նորա ընդհանուր միաբանից ազգային ոգաւ և լուսաւորութեան և շահերի ծառայողներին, դուք չէք կարող խիական հայ քրիստոնեաներ համարուիլ և Ս. Լուսաւորչի զաւակներ, թողցուք և միւսներն) և չետ այսր ամենայնի ըստ կարգադրութեան իւրում բարձրագոյն Հոգեւոր իշխանութիւնը առաքեց ի ձեռն Կոնստանտնուպոլսի քննիչ բարեկրօն Տէր Արիստակէս տապ քահանայ Բէնքլեանց: Թէպէտ և Ս. Սինօղի սուրբ հրամանն էր «անխատել քննչին խաղաղութիւն սերմանել և բառնալ զգոհութիւնս ի միջոյ ժողովրդոց» (բայց

սակայն եթէ քննիչ անձնաւորութիւնը ունենայ ճշմարիտ և արդար խիղճ, ընտիր հասկացողութիւն, հեռատես մտք, կարող է հաշտութիւն ձգել և խաղաղութիւն սերմանել), ուստի զաւով քահանայ Բէնքլեանցն նախ իր ազգասէր հոգւովն բարձրացաւ ի բեմ Սուրբ Փրկիչ եկեղեցւոյ քաղաքիս և հանդիսացաւ իր քաղցր վսեմ և շնորհալի խօսքերովն աւետարանական և սուրբ գրոց օրինակներովն (կարծես որպէս աւետարեր խաղաղութեան և հաշտութեան հրեշտակ) սուրբ Հոգւոյ ազդմամբ սկսաւ խօսել և քարոզել խաղաղութիւն սիրելն և նորա արգասիքներն, և ներկայացաւ մեզ համար որպէս ֆուխան առ Նինուէացիս, դարձումն առ Աստուած ի զջնումն և յապաշխարութիւն, որպէս Մովսէս աջիւն Բարձրելոյն՝ ի փրկութիւն նորս Իսրայէլի ի ձեռաց խռովասէր նոր փարաւոնից և պատգամարեր Միածնաէջ Սինայէ, որպէս Սամուէլ՝ հաշտարար, անաչառ և անկաշառ դատաւոր ի մէջ Իսրայէլի, և որպէս Դաւիթ փրկող զժողովուրդս ի ձեռաց ալլազգեաց, այն է մեր քաղաքում սատանայի սերմանած ատելութեան, նախանձու, հպարտութեան, անձնասիրութեան, ետականութեան, մոլորութեան, փառամոլութեան, և հակառակութեան և վիճարանութեան կիրքերէն, որ տարրացել էին մեր մէջ որպէս մի օրէնք, քահանայք վարդապետի դէմ, ժողովուրդք քահանայից դէմ: Նոյնպէս և Սրբազան Արիստակէս ազգասէր, արիաջան և քաջ հովուապետի խաղաղութեան ողջոյնը և ջերմ օրհնութիւնը հետ բերած

մեզ տալով ասաց. «Թէ Նորին գերապատուութիւնը Տէր վիճակաւոր Սրբազան Արքիտակէս եպիսկոպոսը՝ գետէք արդեօք որքան ճշմարիտ է, որքան խաղաղարար, որքան սրտացաւ ընդհանուր Հայոց վերայ, նա մանաւանդ իր վիճակի մէջ գտնուող Հայերին, որպէս անձնագործ, որպէս քաջ հովիւ իր անձը դրած իր ժողովրդոց վերայ՝ և նոցա խաղաղութիւնը յառաջագիծութիւնը և նոցա սէրը միմեանց հետ իր համարեա միակ կեանք և մտիթարութիւն համարած: Նա ևս ասաց և առաջագրեց ինձ. իմ սիրոյ ողջոյնը Ախայց(սայ)ի սիրելի զաւակներուս տանելով խնդրեցէք իմ կողմից, թէ ձեր հայրը յորդորումէ որ իր հոգեւոր զաւակները՝ այն է քահանայք հնազանդին իրենց՝ յաջորդին Հայր Խորէն Ստեփանէին, ևս ժողովուրդք թողնեն քահանայից զանցառութիւնքն և սխալմունքներն, նոյնպէս և քահանայք սիրեն իրենց ժողովուրդը, որպէս խաշինք բանաւորք ընծայեալք յերկնից, որպէս զի վերանայ ատելութիւնը և տիրէ և իշխէ և թագաւորէ նոցա վերայ Քրիստոսի երկնային խաղաղութիւնը, և նոյն խաղաղութիւն սիրող ժողովուրդները արժանաւոր լինին ընդունելոյ խաղաղութեան, ճշմարտութեան Սուրբ Հոգին Աստուծոյ, սէր և իմաստութիւն: Այո իսկ և իսկ այդ ամէն գծաւորութեանց ատելութեանց պատճառն է ագիտութիւնը, ուր չէ գտնվում սէր և իմաստութիւն: Նոյնպէս և Հայր քննիչ Բէնիքեանը խնդրեց ժողովրդոցմէն ընտրել մարդիկ և նոցա միջոցաւ վերջացնել այդ ամէնը. և քսան և մէկ մարդիկ ժողովուրդք ընտրե-

լով իրենց միջից պատգամաւոր մեզ ստորագրեալ անձանցս, նոյնպէս և մեք նորա հրաւերմամբն բողոքաւոր քահանայից հետ Տէր Արքիտակէսի նախագահութեամբ խօսելով այդ խռովութեանց պատճառներն և յետագայ գալիք վտանգաւոր հետևանքներուն դառն վիշտերն (որն սոսկալի համարուելու էր ամենայն ազգասէր հոգւոյն), այդ միջոցին քահանայք յանձն առին մեղաւորական արձանագրութիւն կազմել, և Գեր. Հայր Խորէնէն իրենց յանցանաց մասին ներողութիւն խնդրել: Ուստի Հայր քննիչն ներկայութեամբն արքայր և մեծ գղջմամբ թողութիւն խնդրեցին Խորէն Գ. վարդապետէն, և Գեր. Հայրը քաղցր գթով և ուրախութեան արտասուքով ընդունեց նրանց անյիշատակ լինելով, և բոլորովին մոռանալով նորանց արարքն իր դէմ, և այդ միջոցին թէ Հայր քննիչ սրտին և թէ Գեր. յաջորդի սրտին և թէ ժողովուրդներն սրտերի և թէ ներողութիւն խնդրող քահանայից սրտերու մէջ՝ անսխալմելի ուրախութիւն ծագեցաւ և բոլորը գոհութեամբ փառք մատուցին Արարչին Աստուծոյ զանազան օրհնութիւններով:

Իսկ պատգամաւորքս ի դիմաց ժողովրդոց խնդրեցինք Տէր Արքիտակէս քննիչն, որ քաղաքագլխոյ և երեսփոխանի բողոքագրոց պատճէնը շնորհէ, իսկ հայր քննիչը ասաց. առանց կոնսիստօրելային յայտնելու ես իրաւունք չունիմ տալ, իսկ մենք պնդեցինք անպատճառ հարկաւոր է այդ պատճէնները ունենալ ժողովրդոց, որոնք դրանց համար, նա մանաւանդ քաղաքագլխոյ ապօրինի

վարմանցը դէմ բողոքելու են առ մարմնաւոր իշխանութիւնը: Եւ ի վերջոյ այս խաղաղութիւնը մշտապէս կ'ընթացաւ մեր մէջ, Հայր քննիչ, եթէ Գեր. Խորէն Ծ. վարդապետը մնայ մեր քաղաքի մէջ յաջորդական և տեսչական պաշտօնիւ: Եւ մեր խորին և ջերմաջերմ սրտերէն հոգւով բղխած բարեմաղթութիւններն հետ միացրած շնորհակալութիւններս և օրհնութիւններս ի վեր առ Արարչին մատուցանելով վիճ. Գեր. Արևստալէս Սրբազան Եպիսկոպոսի կենաց ասացինք Հայր քննիչին, որ ի կողմանէ մեր ընդհանուր ժողովրդոցս յայտնէ մեր սիրոյ աղաչանքը Հայր Սրբազանին, որ նա մեզ որպէս իւր սեփական և սիրելի ժողովուրդ համարելով միջնորդէ իր քաղցր հոգւով Սրբազան Սինօդին Սջբբոյ Էջմիածնի. թողու և վերահաստատել մեր բազմալիստակ և օգտաբեր Հայր Խորէն Ծ. Վ. Ստեփանէն մեր քաղաքի յաջորդ և մեր դպրոցները բացման ժամանակ տեսուչ: Նոյնպէս և Տեառն յաջողութեամբ երբ բացուին մեր ուսումնարանները, բոլոր ժողովրդոց ևս մեծ ցանկութիւնն է նոր հոգաբարձուներ ընտրուին և հները չկարողանան այդ պաշտօնները մէջ մուտ գործել, արդէն արձակուած լինելով Սինօդի հրամանով:

Ուղիղ է ընդ իսկականին

Քննիչ Արևստալէս . . . Բէնէն

Ի 1885 թիւ ի 14-ն օգոստ. յԱխալցխայ.

Պատճէն.

Ի ՎԻՃԱԿԱՅԻՆ ԿՈՆՍԻՍՏՈՐԻԱՅՆ ՀԱՅՈՅ
ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԵՒ ԻՄԵՐԵՏԻ

Ի Քննիչ Արևստալէս . . . Բէնէն

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Համաձայն հրամանի Հոգևոր Ատենիդ, որ յ2-էն Օգոստոսի համարու 2300 և համաձայն հրամանի Լուսաւորչական Սինօդի Սրբոյ Էջմիածնի, նշանակեալ է քննիչ վան ծագեալ խռովութեանց, որ յԱխալցխայ քաղաքի ի մէջ ժողովրդոց, յաջորդի տեղւոյն և ի միաբան քահանայ Սուրբ Փրկիչ եկեղեցւոյ, առ ի խաղաղութեամբ աւարտելոյ զայս գործ ունէի առաջի աչաց՝ որպէս հրաման Լուս. Սինօդի, նոյնն և Վիճակային Ատենիդ, այն է՝ նախ և առաջ «զամենայն հնարաւոր միջոցս ի գործ դնել առ ի խաղաղութեամբ վերջացնելոյ զգործն, և զամենայն բողոքաւորս ածել ի հաշտութիւն՝ սիրով Աւետարանական ճշմարիտ վարդապետութեան, և այնու բարձեալ զգթութիւն ի միջոյ ժողովրդեան հաստատել ի նոսա զհոգի խաղաղութեան»:

Նախ յաւուր կիւրակէի յ3-ն Օգոստոսի ծանուցմամբ հրաւերեցի յեկեղեցի գբոլոր ժողովուրդս ի ժամ Սրբոյ պատարագի, և յայտնեցի նոցա՝ զպատճառ զայստեան իմոյ և զիմաստ հրամանի Հոգևոր Ատենիդ, և պատուիրեցի ի հետեւեալ աւուր, զալ ժողովի ի գաւիթ հին յաջորդարանին տե-

ցանկ Մ. ձարակեանցն հրաժարեցաւ ի բողոքելոյ, իսկ միւս մնացեալքն առանձնապէս չկարացին որոշակի և դրականապէս տալ ինձ պատասխանի առ հարցումն իմ, թէ ի՞նչ է բողոք նոցա զգիր. յաջորդէն, նոքա խոստացան տալ ինձ գրաւոր, բայց քանիցս անգամ թախանձանօք ստիպեցի, զի տացեն նոքա պատասխանի, այլ նոքա առ այս ձեռնաթափ եղեն, որպէս յայտնի է ի նամակաց աւ. Սհանջան Մութաֆեանց, յորոց մարթէ եզրակացուցանել թէ դժուարանան հակառակորդքն գրաւոր յայտնել զանբաւականութիւն իւրեանց: Դարձեալ խռովութիւն մեծ նշմարէի ի ժողովուրդս, որք խմբովն դիմէին առ իս, և բողոք բարձեալ զՄկրտիչ Մութաֆեանցէ ասէին, թէ պարսպապատ տեղի վերին պլանի, ուր կայ ամփոփեալ մարմին արժանայիշատակ հանգուցեալ Մութաֆեանցի, զի քանիցս անգամ ի ձեռն յաջորդի սահանջեալ են գիականս, իսկ միշտ լքբու խոստմամբ յետաձգեալ է: Տեսեալ իմ զայս խռովութիւն, հրաւիրեցի զՄկրտիչն Մութաֆեանց և յորդորեալ իմ զնա առ ի տալ զբանալիսն և մի տեղի տացէ յուզման ժողովրդոց, առ այս նա մեծաւ յօժարութեամբ խոստացաւ տալ, որ և եբեր և ի ներկայութեան իմում յանձնեաց Գեր. Յաջորդին: Ահա այսու բարձաւ ամենայն տրտունջ ժողովրդոցն, որք դարձեալ սահանջէին ի ժառանգաց Մութաֆեանց, զի շուտափոյթ կատարելով գլխակի հանգուցեալ Մութաֆեանցի կառուցեն գեկեղեցի և կից նմին դպրոց, վասն հայ մանկտեաց: Առ այս Մութաֆեանք ասացին թէ կտակաւ տուեալ

է իրաւունքն ժառանգաց, երբ և ուր կամ մօք անդ կառուցուք թէ գեկեղեցի, և թէ զուսումնարանս. միթէ ժողովուրդք ունին իրաւունս ի վերայ ժառանգաց և բռնաւ կամաց նոցա: Որքան ես հետամուտ եղէ, սեղեկացայ, թէ ժառանգքն համամիտ են նախ աճեցուցանել գլխակաւանդ դումարս, որով կարող լինին կառուցանել արժանաւոր թէ զուսումնարանս և թէ գեկեղեցին:

Պարտք համարեմ յայտնել աստանօր, թէ մինչդեռ գտանին հնադարեան կամապաշտ և փառասէր աղայք. և անհամբեր բարկացող և Գեր. յաջորդն Խորէն, անհաւատալի է թէ երբ և իցէ դարձեալ չկրկնեցի սոյն օրինակ անբաւականութիւն, թէ և բազումք ի ժողովրդոց սերողք և համակրողք են Հայր Խորէնի: Այլ միայն միակ միջոց բարձման սոյն ժանտախտի է այս, զի թողցէ Գեր. յաջորդն զիւր պաշտօնն, որում անձնագոհարար նուիրեալ է զինքն ըստ բնատուր ձրից ի գործ դաստիարակութեան Հայ մանկտոյն, ի պայծառութիւն և ի բարեկարգութիւն եկեղեցեաց և եկեղեցականաց, թող սիրով և խաղաղութեամբ բաժանեցի ի նոցանէ: Առ այս թէպէտ և յուզմունք և տեղի տացին ի ժողովրդեան, այլ այսու ամենայն իրիւր չարեաց փոքրագոյնն է ընտրել:

Յարակցեմ և զայս, թէ ընդ սմին գրուոր գրաւորութիւնս և հեռագիրս վերաբերեալս առ այս գործ խռովութեան, առաջն առնեմ Հոգեւոր Ատենիդ, նաև գրուոր արձանագրութիւնս:

Ուղիղ է ընդ իսկականին

Այս բոլորն աչքի առաջ ունենալով, բաց առնելով ի հարկէ Հ. քննիչի յայտարարութեան վերջին սխալ եզրակացութիւնը, ազնիւ մարդը չէ կարող չհամակրել Հայրիկին, չէ կարող չի սրտէ չսիրել նորան: Մենք համառօտ այս կասենք. մեր հոգեւորականութիւնը և դպրոցները այն ժամանակ ապագայ կուսենան, երբ երկու աստղաբեկներն վերայ գործողները. Տաճկաստանի և Ռուսիայի Հայրիկներն նման անձնուէր գործողներն թիւը աւելանայ մեզանում, և երբ աշխարհականներս օրինակ կուսենանք Հայրիկներին բացի վարդապետական վեղարից և վերարկուից և սոցա նման անձնաւորութիւններին:

Վերջին խօսք: Ոմանք մեզ մօտ կարդացին մի գրուածք Հայրիկի մասին Բագուի մէջ գրուած անստորագիր: Ի՞նչ ազնիւ գրուածք. կամ Հայրիկը բոլորովին փոխուել է և կամ այդ գրուածքը բոլորովին սուտ է, բայց լճնու գարմանանք. միթէ չէր կարող Բագուի մէջ ևս մի խաւարամետ և խաւարասէր անանուն արարած լինել, ինչպէս Ախալցխայի «կիճը» և «ոմն» Նոր—Դարի Ախալցխայի արժանաւոր և ամենայարմար թղթալիցիները, որոնք մինչև անգամ անունները ստորագրել չէին համարձակել: Նիթէ Բագուից հրատարակածը ճիշտ լինէր, հապա սրտեղից է Հայրիկի սրտարագի զգեստը, քանի որ նոյն զգեստը Բագուի նուէրն է, որն վերայ ամենքս կարդացինք յիշատակարանը, հապա սրտեղից է Հայրիկի նշանաւոր գումարը, որ սահման ունի առաջին մանկավարժանոցի համար, եթէ ոչ գարձեալ Բագուի պատուական Հա-

յերի նուիրատուութեամբ և շահեցողութեամբ աճեցրած փողը: Որ գիշերաշրջիկը ինչ ուզուի է թող անստորագիր, առանց փաստերի գրէ: Բայց մենք, որ գիտենք Հայրիկին, ճանաչեցինք նորան, քննած ունինք նորա բոլոր նուիրական գործունէութիւնը, սիրում ենք նորան, ուստի և ստորագրում ենք ի սրտեւանդն միութարութիւն մեր և բոլոր բարեսէր Հայերին:

Այս օրերս մենք միութարութեամբ կարդացինք Ախալքալաքի հոգեւորականաց և ժողովրդեան խնդիրը յանուն Վեհ. Կաթողիկոսի, երկու քաղաքապետներից վաւերացրած, նոյնպէս ևս մի առանձին խնդիր Ախալքալաքի վիճակի բազմութիւ գիւղերի հոգեւորականաց և ժողովրդոց յանուն Վեհ. Կաթողիկոսի, գիւղապետների կնքով վաւերացրած, որովք կաղերսեն Վեհ. Հայրապետից Նախկինպետութեան աստիճանին արժանի առնել Գեր. Խորէն Ծ. Վ. Առեփանէին իւր քաջարթուն, ջերմեռանդ, բազմարդիւն և անձնանուէր հոյուութեան, գործունէութեան և քարոզչութեան համար:

Իրական ճշմարիտ ճշմարտութիւնը սա է: Թող ով ինչ կամենայ հնարէ և հրատարակէ այժմ և այսուհետև ի վայելս իւր և իւր նման կրքերից գերուածներին.

1) Կարապետ Մալխասեան, 2) Յակովբ Հաղարապետեան, 3) Ներսէս Իգիտխանեան, 4) Յովհաննէս Նալբանդեան, 5) Խաչատուր Քոսեան, 6) Խաչատուր Պետրոսեան, 7) Մահմետ Կարապետ Բաղդասարեան, 8) Մելքոն Խաչատրեան, 9) Գրե-

գոր Գրեգորեան, 10) Մկրտիչ Յ. Իգլտխանեան, 11) Յովակիմ Անիսոնեան, 12) Սարգիս Իշխանեան, 13) Յակովբ Անիսոնեան, 14) Տիգրան Կիլիկեան, 15) Յարուժիւն Յարուժիւնեան, 16) Յովհաննէս Գրեգորեան, 17) Յակովբ Կարապետեան, 18) Յովհաննէս Ճարակեան, 19) Մահտեսի Արշակ Յարուժիւնեան, 20) Մահտեսի Խաչատուր Քէշիշեան, 21) Յակովբ Զօրանեան, 22) Յովհաննէս Վանանդեան, 23) Յակովբ Բայրուրացեան, 24) Գրեգոր Պալեան, 25) Կարապետ Նալբանդեան, 26) Կարապետ Բարոյեան, 27) Յակովբ Մանասեան, 28) Սարգիս Մէտէճեան, 29) Մահտեսի Յովհաննէս Գէորգեան, 30) Մահտեսի Մելքոն Թաթուզեան, 31) Գէորգ Տէր-Յարուժիւնեան, 32) Կարապետ Յովնանեան, 33) Աստուածատուր Մեծատունեան, 34) Կարապետ Մելքիսէթեան, 35) Յակովբ Քոքչեան, 36) Մահտեսի Մանուկ Մարտիրոսեան, 37) Աղէքսանդր Պոյաճեան, 38) Մահտեսի Կարապետ Խաչկալանկեան, 39) Լեւոն Սերականեան, 40) Մահտեսի Կարապետ Գրեգորեան, 41) Կարապետ Յակովբեան, 42) Մահտեսի Ստեփաննոս Յաթոյեան, 43) Աղաւոյ Կարապետեան, 44) Աւետիք Մանկոյեան, 45) Խաչատուր Աւետիսեան, 46) Յովհաննէս Կարապետեան, 47) Տիգրան Բաղդասարեան, 48) Աղէքսանդր Գ. Մուրատեան, 49) Կարապետ Վարդանեան, 50) Մկրտիչ Փաշայեան, 51) Մահտեսի Տիգրան Յարմանեան, 52) Մահտեսի Յակովբ Մկրտեան, 53) Յ. Վ. Տ. Յ. Մահտեսի Յակովբեան, 54) Մինաս Յովակիմեան, 55) Սիմէօն Աւետիսեան, 56) Սենեքերիմ Երզնկանեան, 57) Բաղդասար

Սարգսեան, 58) Մահտեսի Ղուկիանոս Բաղդասարեան, 59) Մահտեսի Մարտիրոս Բաղդասարեան, 60) Մահտեսի Նազարէթ Բաղդասարեան, 61) Մահտեսի Տրդատ Բաղդասարեան, 62) Վարդան Յարուժիւնեան, 63) Ստեփաննոս Յարուժիւնեան, 64) Կարապետ Տրդատեան, 65) Գրեգոր Տօնականեան, 66) Յարուժիւն Տէր-Գրեգորեան, 67) Յարուժիւն Գէմճեան, 68) Մարտիրոս Իսպանգարեան, 69) Յակովբ Զիֆտալարեան, 70) Սարգիս Աւետիսեան, 71) Սահակ Սառաճեան, 72) Յովհաննէս Սիրունեան, 73) Գրեգոր Օճեան, 74) Սահակ Տէր-Գրեգորեան, 75) Յարուժիւն Ղազանճեան, 76) Յովհաննէս Պետրոսեան, 77) Վահրամ Մովսիսեան, 78) Սեդրաք Աղամեան, 79) Գէորգ Տէր-Յովհաննէսեան, 80) Պօղոս Խաչատուրեան, 81) Աւետիս Ալէքսանեան, 82) Սարգիս Վահրատեան, 83) Հմայեակ Շիրինեան, 84) Ստեփաննոս Բարոյեան, 85) Աղէքսանդր Բարոյեան, 86) Գրեգոր Մկրտչեան, 87) Յովհաննէս Դաւթեան, 88) Սողոմոն Ալբերթեան, 89) Յովակիմ Մահտեսի Յովակիմեան, 90) Յարուժիւն Պրդուրեան, 91) Յակովբ Զթճեան, 92) Կարապետ Բաղարնիկեան, 93) Մկրտիչ Պուլանեան, 94) Մելքոն Անիսոնեան, 95) Տիգրան Այճեան, 96) Յարուժիւն Առաքելեան, 97) Խաչատուր Զթճեան, 98) Մահտեսի Մարտիրոս Թովմասեան, 99) Կարապետ Անիսոնեան, 100) Միսաք Էօքսիւդեան, 101) Եղիայ Մանէլեան, 102) Յակոբ Դատաստանեան, 103) Մահտեսի Սարգիս Մնոյեան, 104) Գէորգ Յարուժիւնեան, 105) Համբարձում Գէորգ

գեան, 106) Յովհաննէս Ղըրտճեան, 107) Յարութիւն Ֆիւսեան, 108) Մատթէոս Ֆիւսեան, 109) Մկրտիչ Խաղաղորդեան, 110) Յարութիւն Կարապետեան, 111) Համադասալ Քեաբաբեան, 112) Դէորդ Յակովբեան, 113) Կիրակոս Տէր-Յակոբեան, 114) Բարսեղ Անիսոնեան, 115) Կարապետ Նահապետեան, 116) Մաճտեսի Տօնական Տօնականեան, 117) Վարդան Աւետիսեան, 118) Տիգրան Դասապարեան, 119) Գրիգոր Զէշմէճեան, 120) Յովհաննէս Թորգոմեան, 121) Գրիգոր Ժամակոչեան, 122) Բարսեղ Ննիօյեան, 123) Ստեփան Մանթաշեան, 124) Մաճտեսի Յովակիմ Ասլանեան, 125) Նազարէթ Նազարէթեան, 126) Դէորդ Քաթանջեան, 127) Համբարձում Սաղաթէլեան, 128) Մարտիրոս Թորգոմեան, 129) Համադասալ Տէր-Միքայէլեան, 130) Դաւիթ Դօշոյեան, 131) Կարապետ Հակոբեան, 132) Մաճտեսի Մկրտիչ Սահակեան, 133) Հաճիսալ Պապիկեան, 134) Յարութիւն Ղարապետեան, 135) Տիգրան Շիրինեան, 136) Անդրէաս Էփրոյեան, 137) Կարապետ Յարութիւնեան, 138) Սիմէօն Սուճեան, 139) Մաճտեսի Աղէքսանդր Մարտիրոսեան, 140) Մարտիրոս Սառաջեան, 141) Մաճտեսի Խաչատուր Բաբոյեան, 142) Յովսափ Հաղարապետեան, 143) Յակովբ Սարոյեան, 144) Սարգիս Մինասեան, 145) Մաճտեսի Տիգրան Մէջթարճեան, 146) Զաքար Սարայտարեան, 147) Մարտիրոս Ռաճմաթեան, 148) Յովսէփ Սահակեան, 149) Մաճտեսի Խաչատուր Դիւլիկեան, 150) Մկրտիչ Աղաբալեան, 151) Հաճիբաբ Խաչատուրեան, 152) Պետրոս Սուճեան, 153) Աւետիս

Յարմանեան, 154) Սահակ Նղիադարեան, 155) Կարապետ Յարոյեան, 156) Գրիգոր Պետրոսեան, 157) Մարտիրոս Տէր-Մարգարեան, 158) Ղազարոս Թէճմիւրճեան, 159) Յովսէփ Մնոյեան, 160) Գրիգոր Ճըղմաճեան, 161) Սարգիս Ֆէնէճեան, 162) Թադէոս Պալեան, 163) Գրիգոր Սաղոյեան, 164) Մկրտիչ Զիւլիկեան, 165) Յակոբ Ղասաբբաշեան, 166) Մաճտեսի Տիգրան ձարակեան:

Եւ այլն և այլն և այլն: Այսքան բաւական համարվեցաւ բազմաթիւ համամիտներէն և համախոհներէն, քանի որ ուրիշ սոյն օրինակ գրութիւնները (գոհունակութիւն Ս. Սինօդին մատուցած, հեռագիրն առ Ս. Սինօդը, պատգամաւորներէ ձեռով Սինօդին մատուցած խնդիրը, Վէճ. Կաթողիկոսին մատուցած խնդիրը և այլն) ստորագրած ենք 500—800-ից աւելի անձինք:

1885 թիւ հոկտեմբ. 10-ին: Ախալցխայ քաղաքում:

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0048537

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0048539

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0048538

